

HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİMLERİNDEKİ TUTUM VE TAVRI

Süleyman GENÇ*

ÖZET

Hiz. Muhammed'in vefatıyla birlikte, Müslümanların dini-dünyevi/siyasi liderinin, yani halifenin kim olacağı veya kimin olması gerektiği meselesi, İslam toplumunda farklı fikir ve inanç gruplarının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim mesela bu bağlamda bir kısım Müslümanlar (Şia), halifelik ya da imamet hakkının Hiz. Ali'ye ve onun soyuna ait olduğu anlayış ve inancını benimseyerek tarih boyunca bu anlayış çerçevesinde hareket etmişlerdir. Daha açık ifadeyle onlar, ilk üç halifeyi ve hatta daha sonraki halifeleri gasıp ve gayri meşru görmüşlerdir.

İşte bu noktada; söz konusu anlayışın ve yaklaşımın merkezinde yer alan Hiz. Ali'nin Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer ve Hiz. Osman'ın halifeliklerine karşı tutum ve tavrı, yani onları meşru halife kabul edip-etmediği ve kendileriyle ilişkileri büyük önem arz etmektedir. Bu itibarla bu makalede; halifelik konusunda Hiz. Ali ile taraftarlarının yaklaşımlarının ne kadar örtüştüğünü görebilmek için ilk üç halifenin göreve gelişleri esnasında Hiz. Ali'nin tutum ve tavrı incelenmeye ve yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hiz. Ali, Hilafet, İmamet, Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman.

ALI'S ATTITUDE TOWARDS THE ELECTIONS OF THE CALIPHS

ABSTRACT

With the death of Prophet Muhammad, the controversies around 'who should be the religious-political leader of the Muslim community' i.e. Caliph played an important role in the formation of the different faith groups. Indeed in this context, some Muslims (Shia) were convinced that the right to be the caliph or imam belonged primarily to Ali and his family-line. And they upheld this conviction throughout the history. Indeed, Shiate even considered the first three Caliphs and others as illegitimate.

Here, at this point, in the center of this controversy lies the Ali's attitude towards the caliphate of Abu Bakr, Omar and Uthman. Whether Ali, the fourth Caliph accepted legitimacy of his predecessors' caliphate is crucial. Therefore, the objective of this article is to study Caliph Ali and his supporters approaches and attitudes towards caliphate.

Keywords: Ali, Caliphate, Imamet, Abu Bakr, Omar, Uthman.

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Bilinen insanlık tarihi incelendiğinde; zaman zaman önder, örnek, seçilmiş veya yetenekli şahsiyetlerin tarih sahnesine çıkarak içinde buldukları toplumları, milletleri kötü durumlardan kurtardıkları ve hatta tüm insanlığın yaşayışını, inançlarını, ahlakını ve değerlerini değiştirip dönüştürdükleri ve dolayısıyla tarihin gidişatını etkiledikleri görülür. Bu şahsiyetler, kimi zaman bir peygamber, kimi zaman ünlü bir devlet adamı, kimi zaman bir komutan, kimi zaman bilge bir kişi veya manevi önder, kimi zaman da bir bilim adamı olarak karşımıza çıkar.

Bu kimseler, özellikle peygamberler, devlet adamları ve askeri komutanlar, içinden çıktıkları toplumun mevcut inançlarını, değerlerini, yapısını ve düzenini değiştirme mücadelesine giriştikleri vakit, öncelikle çevrelerinde kendilerine inanan, güvenen ve birlikte hareket edebilecekleri çekirdek bir kadro oluşturarak işe başlamışlar ve ancak bu şekilde hedeflerine ulaşabilmişlerdir. Tarihte bunların pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Mesela hayatı, tebliğ mücadelesi ve faaliyetleri nazarı dikkate alındığında, Hz. Muhammed bu nevi kimselere gösterilebilecek en iyi örneklerden birisidir.

Zira İslam tarihinin temel kaynaklarına dayalı olarak Hz. Muhammed'in hayatını incelediğimiz zaman, onun, vahyin nüzulünden itibaren müşrik Arap toplumunu tevhidi bir topluma dönüştürme mücadelesinde, kendisine ve davasına tereddütsüz inanan yakın bir arkadaş - yani Sahabe- grubuyla birlikte hareket ettiğini görüyoruz. Nitekim hiçbir Peygambere ve ashabına nasip olmayan şekilde Hz. Muhammed'in ve ashabının hayatlarının ve faaliyetlerinin anlatmak üzere İslam kültür ve medeniyeti kapsamında yazılmış siyer, tabakat ve tarih kitaplarının gerek çokluğu ve gerekse muhtevası bu hususu her halde teyit etmektedir.¹ O halde şunu söylemek mümkündür: Hz. Muhammed'in hayatını, misyonunu, mücadelesini ve hatta ilk devir İslâm tarihini iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için, elbette Hz. Peygamberin söz konusu yakın arkadaşlarını ve ekibini iyi tanımak ve öğrenmek gerekmektedir.

Bu gerçekten hareketle, hem bu ekibin temel taşlarından biri, hem de Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olarak yakın akrabası ve Ehl-i Sünnet'e

¹ İslam tarihinin kaynakları bağlamında bu nevi eserler için bkz: Jean Sauvaget, *Introduction To The History Of The Muslim East A Bibliographical Guide*, Based On The Second Edition As Recast By Claude Cahen, California 1982; Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden E.J. Brill 1968; Abdulaziz ed-Düri, *Bahsün fi Neş'eti İlmüt-Tarih Inde'l-Arap*, Beyrut 1982; Seyyide İsmail Kaşife, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, Çev.: Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Ramazan Şimşek, İzmir 1997.

göre Hulefa-i Raşidin'in dördüncüsü, Şiiler nazarında ilk imam olan Hz. Ali'nin bütün Müslümanlar tarafından çok iyi bilinmesi gerekir. Zira Hz. Ali, çocukluğundan itibaren Resullah'ın yanında ve yakınında olmuş; deyim yerindeyse adeta onun kanatları altında, himayesinde ve terbiyesinde yetişmiş; dahası ta başından itibaren yirmi üç yıllık vahiy sürecinin her aşamasına şahit olmuş ve Hz. Peygamber'in İslam'ı yayma mücadelesine bilfiil katılmış birisidir. Bu bakımdan, ilk devir İslam tarihi hadiselerini ve bunların genel İslam tarihine etkilerini ve yansımalarını daha iyi anlayabilmek ve yorumlayabilmek için, Hz. Ali'nin hayatını, düşüncelerini ve özellikle de halife seçimlerindeki tutum ve tavrını iyi bilmenin yararlı olduğu kanaatindeyiz.

Bu itibarla, hem Hz. Muhammed'in in İslam dinini yayma mücadelesinde ve hem de ilk devir İslâm toplumunun tarihinde Hz. Ali'nin yerini ve önemini tam ortaya koyabilmek için, öncelikle temel kaynaklara gidilerek onun tarihi ve gerçek kişiliği, düşünceleri, davranışları ve eylemleri doğru bir şekilde tespit edilmelidir. Bunu takiben kaynaklarda resmedilen Hz. Ali portresi ile sonradan oluşan Hz. Ali imajının karşılaştırarak onun gerçek kimliği ve kişiliği doğru şekilde ortaya konulmalıdır. İşte o zaman herhalde Hz. Ali'yi doğru tanıyabilir ve dolayısıyla İslam tarihinin bir kısmı meselelerini daha iyi anlama ve değerlendirmeye imkânına sahip olabiliriz.

Sözünü ettiğimiz bu maksada hizmet bakımından, biz de bu yazımızda, Hz. Peygamberin vefatını müteakiben onun yerine İslâm toplumunun dinî ve dünyevî işlerini idare etmek üzere iş başına gelen halifelerin tespiti sırasında ve sonrasında Hz. Ali'nin tutum ve davranışını incelemeye çalışacağız. Dolayısıyla Hz. Ali'den önceki ilk üç halife Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'ın gerek göreve gelişleri sırasında, gerekse halifelikleri esnasında Hz. Ali'nin tutum ve tavrını yansıtan haberleri yorumlayarak değerlendirmeye gayret edeceğiz. Ancak bunu yaparken, çok makbul sayılmayan rivayetlere yer vermeden, sadece muteber kaynaklardaki genel kabul görmüş anlatımlar çerçevesinde kalacağımızı ve pek fazla ayrıntıya girmeyeceğimizi belirtmeliyiz.

Bu arada yeri gelmişken tarih yöntembilimi açısından şunu da ifade etmemizin gerekli olduğunu düşünüyorum: Herhangi bir tarihçi, elbette tarihin bir döneminde meydana gelen olayları araştırırken, her şeyden önce, o dönemle ilgili mevcut tarihî bilgilere tarafsız şekilde yaklaşıp incelemelidir. Şüphesiz bunu yaparken olaylar, şahıslar ve tarihler arasındaki bağlantıları takip ederek neden-sonuç ilişkilerini kurduktan sonra bu tarihî hadiselerde rol alan kişilerin tutum ve davranışlarını sorgulayarak anlamaya ve yorumlamaya çalışmalı, bundan sonra da olaylar ve şahıslar hakkındaki kanaatini ifade ederek değerlendirmelidir. Ancak her zaman kesin yargılara varmaktan kaçınmalıdır. Zira hiçbir zaman

insan davranışlarındaki gerçek niyeti ve gerçek sebebi, başkalarının tam olarak bilmesi ve tespit etmesi mümkün değildir. Fakat yine de mevcut tezahürlerden, haberlerden ve ipuçlarından yola çıkarak bir takım sonuçlara ulaşmak için cesaret göstermelidir.

Esasen bizim ele almaya çalıştığımız konu, öteden beri İslâm toplumunda siyasî ve dinî bölünmelerin sebebi olmuş ve tarih boyunca ortaya çıkan tartışmaların merkezinde yer alan hilafet veya İmamet gibi problemlerle ilgili bir konunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim pek çok İslâm tarihçisinin ve mezhepler tarihçisinin, hatta kelamcılarının isabetle belirttiği gibi, gerçekten de Hz. Peygamberden sonra onun yerine geçecek kimseyi tespit meselesi, başka bir ifadeyle halifelik ya da imamet konusuyla alakalı kabul ve inançlar, İslâm tarihini ve İslâm toplumunu derinden etkilemiştir. Hele hilafet ve imamet konusu, Hz. Ali ismiyle birlikte düşünüldüğünde, daha da bir hassasiyet ve önem kazanmaktadır. Bu itibarla kanaatimiz odur ki, yazımızın başlığını oluşturan "*Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı*" konusu ilk devir hatta bütün İslâm tarihinin temel problemlerinden birisi olmuştur. Esasen bu konu çeşitli vesilelerle pek çok kimse tarafından özellikle halifelik ve Hz. Ali'nin hayatı bağlamında ele alınmış olmakla birlikte, biz ilk üç halifenin göreve gelişi çerçevesinde meseleye bakmaya çalıştık. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar görüyoruz: Her ne kadar yazımızın başlığında "*Halife Seçimleri*" ibaresini kullanmış olsak da bu lafzın bugünkü manada bir seçimi işaret etmediğini söylemeliyiz.

1-Hz. Peygamber'in Vefatı ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesi

Bilindiği gibi, -her ne kadar Ehl-i Bey'ten gelen farklı bir rivayet olsa da²- çoğunluğun kabulüne göre, her ölümlü insan gibi Hz. Muhammed (s.a.s) hicrî 11 senesinde 12 Rabiü'l-Evvel / miladî 8 Haziran 632 Pazartesi günü öğle vakti ahirete intikal etmiştir.³ Tabii ki, İslâm toplumunun devlet başkanı, ordu komutanı, kısacası her şeyleri ve çok sevdiği Hz. Muhammed'i kaybetmenin üzüntüsü ile şoke olan ashap şaşkınlığa düşmüştü. Hatta öyle ki, bazı kaynaklar tarafından, Hz. Ömer gibi seçkin bir sahabinin, adeta Hz. Peygamberin vefatını kabullenememe hâlet-i ruhiyesi ile "*Rasûlullah öldü.*" diyenleri tehdit ettiği⁴ ve

² Ehl-i Bey'ten gelen bu rivayete göre Hz. Peygamber, Hicretin on birinci yılı Safer ayının 28. günü dar-ı bekaya intikal etmiştir. Bkz. Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut 1360, 2/272.

³ İbn Sa'd, *age*, 2/272; Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarihu't Taberi*, tah. ve neşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut trsz, 1-11, 1387/1967, 3/ 199-200. Türkçe tercümesi: *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev.: Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1992, 5/895-896; Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Cafer. Vehb el-Katib, *Tarihu Yakubi*, Beyrut trsz, 2/112.

⁴ İbn Sa'd, *age*, 2/266-268; Taberi, *age*, 3/202.

bu meyanda," *Musa b. İmran'ın kırk(40) gün kavminden uzaklaşarak onun yanına gidişi gibi, o da O'nun yanına gönderilmiştir. Allah'a and olsun ki, o tekrar dönecektir ve kendisine öldü diyenlerin ellerini, ayaklarını kesecektir.*" dediği rivayet edilir.⁵

Öte yandan bu sırada Medine'nin Sühnevkiindeki evinde iken ölüm haberini duyan Hz. Ebu Bekir derhal gelerek Hz. Muhammed'in naşını bulduğu Hz. Aişe'nin odasına girer.⁶ Rasulullah'ın öldüğünü kesin olarak anlayıp dışarı çıkar. Ancak Hz. Ömer'in konuşmaya devam ettiğini görür ve ona susmasını söyler.⁷ Fakat Hz. Ömer buna aldırmayarak yine konuşmasına devam eder. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, Allah'a hamd-ü senadan sonra: "*Ey insanlar kim Muhammed'e tapıyorsa, bilsin ki o ölmüştür. Kim Allah'a tapıyorsa, Allah hayy'dir ölmez.*" der ve devamla "*Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Ölür veya öldürülürse, geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir.*"⁸ mealindeki ayeti okur.⁹ Hz. Ebu Bekir'in bu konuşmasıyla halk, artık kesin bir şekilde Hz. Peygamberin öldüğüne kani olur ve içine düştükleri şoktan nispeten kurtulur.¹⁰ Nitekim Taberi; Hz. Ebu Bekir bu ayeti okuyuncaya kadar dinleyenlerin Yüce Allah'ın Elçisine bu ayetin indirildiğini bilmiyorlarmış gibi şaşkınlık geçirdiklerini ve hatta Hz. Ömer'in; *Ben Ebu Bekir'in bu ayeti okuduğunu duyduğumda, ayaklarım kuvvetten kesilerek yere düştüm, ayaklarım üzerinde duramadım ve bundan sonra Allah Resulü'nün öldüğünü anladım.*" dediğini rivayet eder.¹¹

Bu arada Hz. Ömer'in tepkisinin, esasen Hz. Peygamber'in ölümünü kabullenememe değil, -tarihte pek çok örneğine rastlandığı gibi- bir müddet ölümü gizlemek suretiyle zaman kazanmaya çalışmak niyet ve düşüncesiyle bilinçli ve kasıtlı bir davranış olduğunu ileri süren bazı müellifler vardır. Mesela İbn Ebi'l-Hadid bunlardan biridir. Nitekim o; *Hz. Ömer'in, imamet konusunda fitne çıkmasından, Ensar'ın veya diğerlerinin (Haşim oğullarının tamamı, Hz. Ali ile Ensar ve sahabinin bir kısmı) hüküm ve hükümeti ele geçirmesinden ve riddeden korktuğundan, Ebu Bekir'in*

⁵ Bkz. İbn Sa'd, *age*, 2/266 vd; Taberi, *age*, 3/202. *Türkçe Tercüme*,5/ 896; Yakubi, *Tarih*, 2/114.

⁶ Bkz. Taberi, *Tarih*, 3/200.

⁷ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*,2/ 267; Taberi, *Tarih*,3/200-202.

⁸ *Kur'an-ı-Kerim*, Al-i İmran (3)/ 144.

⁹ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/ 200-201; Taberi, *Tarih*, 3/200-201

¹⁰ Krş. : Ethem Ruhi Fırlı, "*Sakıfe Olayı veya Ebu Bekir'in Halife Seçimi*", İslam Medeniyeti Mecmuası, C.:V, Sayı: 3, Yıl: 1402/1982, 16; Ayrıca Bkz. Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiyye Şiası (Caferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, İstanbul 1984, 32.

¹¹ Bkz. Taberi, *Tarih*, 3/ 201.

*Mescid-i Nebi'ye gelmesine imkân tanımak ve dolayısıyla ortaklığın yatışması için bilinçli olarak Hz. Peygamberin ölümünü bir müddet gizlemeye çalıştığını söyler.*¹²

H. Ömer'in gerçekten sadece bu niyet ve düşünceyle hareket edip etmediğini kesin olarak bilemiyoruz. Bir an için böyle bir durum ve niyetin olduğunu kabul edim ve diğer taraftan da özellikle Sakıfe toplantısında, halifelik veya başkanlıkla alakalı cereyan eden konuşmaların içeriğini ve orada yaşanan çekişmeleri ve daha da önemlisi o sıralarda ridde olaylarının¹³ başladığını hatırlayalım ve bu iki hususu birlikte değerlendirelim. İşte o zaman, muhtemelen Hz. Ömer'in, bu menfi gelişmelerin önüne geçmek ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in ölümüyle birlikte ortaya çıkan yeni durumda, İslâm'ın ve Müslümanların geleceğinden kaygı duyduğu için böyle bir yola başvurmaya veya böyle davranmaya mecbur kalmış olabileceğini düşünmek de mümkündür.

Fakat her ne olursa olsun, Hz. Peygamber vefat etmişti; ama diğer taraftan hayat devam ediyordu ve dolayısıyla Hz. Muhammed'in yerine geçecek ve Müslümanların dinî ve dünyevî işlerini yürütecek, düzeni sağlayacak bir yöneticiye ihtiyaç vardı. Ancak bu kişi kim olacaktı ve nasıl belirlenecekti? İşte bu soru ve sorunun, daha Hz. Peygamberin cenazesi ortada iken bir kısım Müslümanların gündemine girmiş ve çok geçmeden çözüm arayışları başlamıştı bile. Gerçi Şii Müslümanlar, kendilerine göre, - bizce biraz zorlayarak ve bağlamından kopararak- "*Mevla hadisi ve Gadir-i Hum*"¹⁴, "*Kırtas Hadisesi*"¹⁵ gibi vakalar ile halifelik meselesi arasında irtibat kurarak bu meselenin çözüldüğüne kanidirlir. Bu bağlamda onların, Hz. Ali'nin halife veya imam tayin ve tavsiye edildiğine veya edilmek istendiğine; ancak bunun Hz. Ömer başta olmak üzere bazı sahabeler

¹² *İbn Ebi'l-Hadid, Şerhu Nehci'l-Belağa*, Beyrut 1954, 1/150 vd. naklen Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şiâsi*, 32.

¹³ Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan Ridde Olayları için Bkz. Muhammed İbn Ömer el-Vâkidi, *Kitabu'r-Ridde*, Tah.: Yahya el-Ceburi, Beyrut 1410/1990; Bahriye Üçok, *İslamdan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, İstanbul 1982; Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi: 2 (Hulefa-i Raşidin Dönemi)*, İstanbul 2007, 64-74.

¹⁴ "Gadir Hum" olayı sadece Şii kaynaklarına da değil bazı sünni tarihi ve hadis kaynaklarına da yansımıştır. Bu hususta da Bkz. Adnan Demircan, *H. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*, İstanbul 1996; Hayati Aydın, *Gadirihum Şii ve Sünni Literatürde İmamet, Hilafet ve Velayet Kavramlarının Dini ve Siyasî Arka Planı*, İstanbul 2001; Cemal Sofuoğlu, "*Gadir-i Hum Meselesi*", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ank. 1983, XXVI, 461vd.

¹⁵ Kırtas Hadisesi hakkında Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/242-245, 245-247, 3/ 180-181; Taberi, *Tarih*, 3/192-197; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dineveri, *el-İmame ve's-Siyase*, 1-2, Tah. : Taha Muhammed ez-Zeyni, Mısır trsz., 1/12; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şiâsi*, 17-20; Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya 2002, 52-56.

tarafından engellendiğine dair inanç ve iddialarının olduğu da bilinmektedir.¹⁶ Bunları burada tartışacak değiliz. Biz daha ziyade, bu sorunla alakalı kişilerin tavrını yansıtan ve muteber kaynaklarda yer alan bazı rivayetleri yorumlamaya çalışacağız.

Yukarıda ashap arasında Hz. Muhammed'in yerine geçecek kişiyi belirlemek, yani halifeyi seçmek için çoktan bir arayışın ve faaliyetin başladığını belirtmiştik. Nitekim bu bağlamda Ensar, "*Sakifetü Beni Sa'ide*" (*Saide oğullarının çardağı veya gölgelediği*) denilen yerde toplanarak hararetle bu meseleyi konuşmaya ve tartışmaya başlamış¹⁷; hatta Hazreç kabilesinin reisi Sa'd b. Ubade'nin ismi öne çıkmış ve neredeyse onu halife seçmek üzere bir konsensüs oluşmuştu.¹⁸ Dolayısıyla bir anlamda diğer Müslümanların bilgisi ve iştiraki dışında bu iş çözülmek üzereydi. Taktir edileceği gibi, bizim burada Sakife toplantısının bütün ayrıntılarına girmemiz hem mümkün değil, hem de doğru değildir. Kaldı ki zaten Sakife olayı, çeşitli vesilelerle değişik şahıslarca, ama özellikle de Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıçlalı tarafından etraflı bir şekilde incelenmiştir.¹⁹ Bu itibarla, onun yazdıkları üzerine bir şeyler söyleyecek kadar kendimizi yetkin görmediğimizi itiraf etmeliyiz. Ama yine de en azından bu konuda temel kaynaklardaki mevcut rivayetleri hatırlatmayı gerekli görüyoruz.

Kaynakların bildirdiğine göre, Ensar tarafından halifelik meselesinin tartışıldığı Sakife toplantısında, Sa'd b. Ubade'nin halife adaylığı gündeme gelir. Ancak kendisi yaşlı ve ayrıca o sırada hasta olduğu için toplantı mahalline sedye ile getirilir ve o orada şöyle bir konuşma yapar: "*Ey Ensar topluluğu, siz bu dini önce kabul ettiniz ve İslâm'da fazilet kazandınız. Muhammed kendi kavmi arasında, on yıldan fazla kalarak Arap kabilelerine Rahman'a ibadete, Allah'a benzetilen nesnelere ve putlara tapmayı bırakmaya çağırıyorsa da, kavminden ancak az sayıda insan ona inandı. Hatta ona inananlar, Rasûlullah'ı korumaktan, dinini yüceltmekten ve hepsini kaplayan zulmü uzaklaştırmaktan ve kendilerini bile korumaktan acizdiler. Nihayet Allah sizi,*

¹⁶ Şia'nın hilafet ve imamet konusundaki bu iddia ve görüşleri için b.k.z.: Şehristâni, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/163 vd.; İbn Kuteybe ed-Dineveri, *el-İmame ve's-Siyase*, 12,18-22; Ebu Hanife en-Numân b. Muhammed b. Hayyun et-Temimi el-Mağribi, *Deâimü'l İslam*, Kahire, trs., 1/14-67; İbn Haldun, *Mukaddime*, I/495-510; Ethem Ruhi Fıçlalı, *İmamiyye Şiası*, İst. 1984, 22-42, 209-219; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ank. 1993, 20-16, 150-162.

¹⁷ Sakife toplantısı için Bkz. Vakıdi, *Kitabü'r-Ridde*, 32 vd; Taberi, *Tarih*, 3/201-211, Türkçe ter., 5/ 898 vd; İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/12-15; Fıçlalı, "*agm.*", 9 vd; Daha tafsilatlı bilgi ve değerlendirme için Cem Zorlu'nun İslamda İlk İktidar Mücadelesi kitabına bakılabilir.

¹⁸ Taberi, *Tarih*, 3/ 201-203; Fıçlalı, "*agm.*", 9 vd.

¹⁹ Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, "*Sakife Olayı veya Ebu Bekir'in Halife Seçimi*", İslam Medeniyeti Mecmuası, C. :V, Sayı: 3, Yıl: 1402/1982, 7-27; Ayrıca Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, *İmamiyye Şiası (Caferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, İstanbul 1984, 32.

*meziyetli, faziletli kıldı, nimetlerini size tahsis etmeyi irade etti. Size kendisine ve Rasûlüne imanı, Rasûlünü ve ashabını korumayı, dinini aziz eylemeyi, onun düşmanları ile cihada bulunmayı nasib etti. Siz onun düşmanları ile herkesten daha şiddetle savaştınız. Öyle ki Araplar, bu sayede Allah'ın emrine isteyerek ve zorla boyun eğdiler. Neticede Yüce Allah, sizin hizmetlerinizle yeryüzünü Rasûlüne boyun eğdirdi; sizin onun adına çekilmiş kılıçlarınızla, Arapları itaate getirdi ve Allah'ın Rasûlü sizden razı olduğu halde öldü. Bundan dolayı da bu iş, yani halifelik başkalarının değil, yalnız sizin hakkınızdır."*²⁰

Bunun üzerine Ensar'dan orada bulunanların neredeyse hepsi; " *Senin fikrin doğrudur. Sözlerin isabetlidir. Senin fikrin dışındaki iş görecek değildir. Seni bu makama geçireceğiz.*" diyerek Sa'd b. Ubade'nin görüşlerini desteklediler ve onun teklifini kabul ettiler.²¹ Bu arada bizatihi böyle bir toplantının gerçekleşmesi ve buradaki konuşmalardan hareketle, öyle söylendiği gibi halife seçimiyle alakalı her hangi bir nass, tayin, tavsiye, tespitin yapılmadığı söylenebilir. Hatta halifenin nasıl olacağı hususunda da her hangi bir usul ve yöntem belirlenmediği ve dolayısıyla hem Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in bu meselenin hallini toplumun kendi çözümüne bıraktığı anlaşılmaktadır.²² Buna istinaden denebilir ki, Ensar, belki de erken davranarak yönetimi ele geçirmek için, esasen İslam toplumunun tamamını ilgilendiren böylesine önemli bir konuyu kendi başlarına çözmeye yoluna gitmişti.

Sakife'de bunlar cereyan ederken, öte yandan bu gelişmelerden haberdar olan Hz. Ömer derhal Hz. Peygamber'in naşının bulunduğu yere geldi ve bu sırada Hz. Ali ve Haşim oğullarından bazı kimselerle beraber içeride Hz. Muhammed'in cenazesinin teçhiz ve tekfiniyle meşgul olan Hz. Ebu Bekir'e haber göndererek onu dışarıya çağırdı. Fakat Hz. Ebu Bekir gelmedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, "mutlaka gelmen gereken bir olay oldu" ibaresinin yer aldığı yeni bir not göndererek ısrarla gelmesini istedi. Hz. Ömer, ancak bu şekilde dışarı çıkarabildiği Hz. Ebu Bekir'e, "Biliyor musun, Ensar Saide oğullarının çarçığında toplanmış ve Sa'd b. Ubade'yi bu makama geçirmek istiyorlar."²³ diyerek cereyan eden gelişmeleri haber verdi.

Bunu takiben meselenin önemine ve aciliyetine binaen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hemen derhal adeta koşarcasına hızlı adımlarla toplantı mahalline doğru hareket ettiler ve yolda rastladıkları Ebu Ubeyde b. Cerrah da kendilerine

²⁰ Bkz. Taberi, *Tarih*, 3/ 20-206 tam metin 218; İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/13; Fığlalı, " *agm.*", 9-10.

²¹ Bkz. Taberi, *Tarih*, 3/218; İbn Kuteybe, *age.*, 1/ 13; Cem Zorlu, *age.*, 90-91.

²² Fığlalı, " *agm.*", 24-24.

²³ İbn Kuteybe, *age.*, 1/13; Taberi, *Tarih*, 3/ 219; Fığlalı, " *agm.*", 10.

katıldı. Hatta yolda Asım b. Adıyy ile Üveym b. Saide, "iş işten geçti" manasında, "Artık geriye dönünüz, çünkü istediğiniz şey olmayacaktır" dediler ise de, onlar olaya müdahil olmak ve belki de bu makamın Ensar'ın eline geçmesine mani olmak maksadıyla ısrarlı ve kararlı bir şekilde oraya gittiler.²⁴ Oraya vardıklarında toplantı hala devam ediyordu. Gerçi onlar, gerek aceleyle Hz. Peygamberin cenazesini ortada bırakıp gitmeleri, gerekse hilafet konusunda daha çok hak ve söz sahibi olduğu düşünülen Hz. Ali ve diğer Haşim oğullarına haber vermemeleri nedeniyle bazı müellifler tarafından tenkit ve hatta bu hususta aralarında gizli bir anlaşma yapmakla itham edilirler.²⁵ Ama şurası da bir gerçek ki, eğer onlar bu şekilde acele ve ısrarlı davranmayıp, olaya müdahale etmeselerdi, belki de hilafet Kureys'in elinden kaçacak ve Ensar'ın eline geçecekti.

Kaynaklarda Ebu Bekir'in oraya varınca topluluğa hitaben şöyle bir konuşma yaptığı nakledilir: "...Allah, Muhammed'i insanlara resul ve ümmetine şahit olarak Allah'a ibadet edip, O'nu birlemek için gönderdi. Onlar O'na değil, yontulmuş taş ve ağaçlara ibadet ediyorlardı... Atalarımızın dinini bırakmak Araplara zor geldi. Allah onun kavminden olan ilk muhacirlerin onu tasdik etmelerini ve ona inanmalarını, maddi ve manevi yardımda bulunmalarını ve onunla birlikte kavminin şiddetli eza ve cefalarına dayanmalarını ve kendilerini yalnız saymalarına aldırılmalarını sağladı. Bu sırada bütün insanlar onlara muhalif ve düşmandı. Sayıca az oldukları halde onlar, bu dehşetli hallere dayandılar... Yeryüzünde Allah'a ilk ibadet eden, Allah ve Rasülüne inananlar onlardır. Onlar, yani muhacirler, onun akrabaları ve aşireti olup, insanlar arasında ondan sonra bu makama (halifelğe) en çok hak sahibi olanlardır... Ey Ensar topluluğu size gelince, sizin dindeki meziyet ve faziletiniz, İslam'a olan hizmetiniz inkâr edilemez. Allah, dininin ve Resulünün yardımcısı olan sizlerden razı olsun. O, hicretini sizin yanınıza yaptı ve onun şan ve şeref sahibi olan eşleri sahabeleri sizin yanınızdadır. Bize göre, ilk muhacirlerden sonra, sizin derecenizde kimse yoktur. Bu sebepten bizler emir, sizler vezirsiniz. Sizden başkasıyla müşaverede bulunulmaz, sizin muvafakatiniz alınmadan kararlar alınmaz."²⁶

Naklettığımız bu konuşma metnini dikkatle incelediğimizde; Hz. Ebu Bekir, bir yandan Ensar'ın İslam'a yaptığı hizmetleri, Hz. Peygamber'e bağlılıklarını, verdikleri desteği ve Muhacirlere yaptıkları yardımları ve onların faziletlerini açıkça kabul ve itiraf edip, onları taltif ederek sakinleştirmeye çalışıyordu. Diğer yandan da Hz. Peygamber'in kendi içlerinden çıkması ve akrabaları olma-

²⁴ Vakıdi, *Kitabü'r-Ridde*, 35; Taberi, *Tarih*, 3/ 219; Fığlalı, "agm.", 10.

²⁵ Bkz. İmadüddin Halil, *İslam Tarihi: Bir Yöntem Araştırması*, Türkçeye çev.: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1985, 22-23.

²⁶ Taberi, *Tarih*, 3/219-220; Fığlalı, "agm.", 11-12; Ayrıca bkz. :Vakıdi, *Kitabü'r-Ridde*, 36-37; İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/ 13-14.; Ebu Bekir'in buradaki konuşmasının içeriğinin tahlili için Bkz. Cem Zorlu, *age.*, 105 vd.

sı, İslam'daki kıdemleri ve hizmetleri bakımından, halifelik'in öncelikle Muhacirin hakkı olduğunu vurguluyordu. Nitekim bu konuşma, hemen Ensar üzerinde etkisini gösterdi ve Sad b. Übade üzerine oluşan konsensüs bozulmaya ve kanaatler yavaş yavaş Kureyş ve muhacirun lehine değişmeye başlamıştı.

Nitekim bunun önüne geçmek isteyen Ensar'dan Hubab b. Münzir, " *Ey Ensar topluluğu, içinizden bir emir seçerek, onları hâkimiyetiniz altına alınız; çünkü onlar sizin gölgenizde ve yurdunuzdadır. Ne kadar cesaret sahibi olsalar da, kimse size muhalefet edemez. Herkes sizin fikrinizle iş görmek zorundadır. Siz kuvvet, kudret ve servet sahibisiniz... Siz ne yaparsanız halk da onu yapar. İhtilafa düşmeyiniz, yoksa işiniz bozulur. Onlar, işittiğiniz söz ve fikirden başkasına yanaşmıyorlarsa o halde bizden bir emir, onlardan bir emir olsun.*"²⁷ diyerek adeta yumuşayan havayı germeye ve Ensar'ı tahrik etmeye çalışmıştı.

Onun arkasından Hz. Ömer söz aldı ve dedi ki; " *Hayır. İki kişi bir arada, bir zamanda hükümet edemez. Allah'a and olsun ki, Araplar nebileri sizin dışınızdan iken, sizden bir emire razı olmazlar; Araplar ancak nübüvvetin içinden çıktığı kabileden birinin emirliğine karşı çıkmazlar. Kaldı ki bizim bu konuda Arap toplumuna karşı ileri sürebileceğimiz kuvvetli ve doğruluğu açık delilimiz de Hz. Muhammed'in Kureyş'ten olmasıdır.*"²⁸

Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in Sakıfe'ye giderek toplantıya müdahil olup orada yaptıkları konuşmalarda, Hz. Peygamberin akrabası ve aşireti olduklarını öne çıkarmaları; ayrıca Evs ile Hazrec arasındaki eski düşmanlık ve rekabetin hatırlanması gibi daha başka amillerin de etkisiyle halifelik konusunda Kureyş'in önceliği genelde kabul görmüştü. Zira toplantının seyri içinde yapılan itirazlara rağmen, gerek Ensardan gerekse muhacirden buraya katılan kimselerin karşılıklı konuşmalarından bunu çıkarmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Bu arada kanaatimizce ortaya çıkan bu yeni durumu iyi analiz eden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer; muhtemelen hem Kureyş lehine oluşan bu havayı kaçırmak istemiyorlardı ve hem de Peygamberin vefatıyla ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade ile Arapların yeniden eski alışkanlıklarına dönmelerinden ve ortaya çıkan irtidad olaylarından endişe ediyorlardı. Dolayısıyla bir an önce bu meseleyi orada bir sonuca bağlayıp çözmek ve toplumu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak istiyorlardı. İşte muhtemelen bu maksat ve düşüncelerle olsa gerek ki, Hz. Ebu Bekir, " *İşte Ömer! İşte Ebu Ubeyde! Hangisini isterseniz birine biat ediniz.*" Dedi. Ama onlar, " *Allah'a and olsun ki sen varken biz bu işi, görevi kabul*

²⁷ Bkz. Taberi, *Tarih*, 3/219-220; Fığlalı, " *agm.*", 11-12; Vakıdi, *age.*, 37-38; İbn Kuteybe, *age.*, 15.

²⁸ Bkz. Taberi, *Tarih*, 3/220; Fığlalı, " *agm.*", 12; Vakıdi, *age.*, 39; İbn Kuteybe, *age.*, 15.

*edemeyiz; çünkü sen muhacirlerin en üstünüsün; mağarada bulunan iki kişiden biri ve Müslümanların en üstün ibadeti olan namazda Resûlullah'ın halifesisin. Kim senin önüne geçip namaz kıldırabilir?"*²⁹ şeklindeki sözleriyle Hz. Ebu Bekir'in İslâm'daki kıdemine, hizmetlerine, Rasûlullah'a bağlılığına ve Peygamberin hastalığında onu imam olarak görevlendirdiğini hatırlatarak (h.12 Rabiü'l-Evvel 11/m.8 Haziran 632)de hemen ona biat ettiler.³⁰

Bunun üzerine Sa'd b. Übade -Taberî ve el-İmame ve's-Siyase müellifi İbn Kuteybe'nin belirttiklerine göre-h. 15/m. 636'de Şam'da ölene kadar Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e biat etmemiştir. Dahası onun halifelige adaylık konusunda kendisinin yüzüstü bırakılmasını ve Hz. Ebu Bekir'in seçilişini içine sindiremediği beş vakit ve Cuma namazlarında cemaate iştirak etmediği nakledilir.³¹ Fakat onun dışında Sakife'de bulunanların çoğunun biati "*bey'at-i hassa*" ile hemen Hz. Ebu Bekir'i halife seçildi. Ertesi gün, yani 13 Rabiü'l-Evvel, bu biat ashabın çoğunluğunun katılımıyla Mescidi Nebi'de "*bey'at-i amme*" adıyla tekrarlanarak Hz. Ebu Bekir'in halifeliği kabul edilmişti.³² Görüldüğü gibi, liderlik konusundaki yaş, tecrübe gibi Arap toplumunun geleneksel kabulleri ve ölçütleri ağır basmış ve böylece Hz. Peygamberden sonra onun yerine Hz. Ebu Bekir halife olmuş ve İslâm toplumunun başına geçmişti. Ancak ne var ki Sakife'de bütün bunlar olup biterken, diğer taraftan Hz. Ali başta olmak üzere Haşimoğulları Hz. Peygamberin naaşı ile meşgul idiler³³ ve dolayısıyla onlar ve Muhacirin önemli bir kısmı bunlardan ya haberleri yoktu ya da mecburen bu sürecin dışındaydılar.

Kısaca arz ettiğimiz gibi, esasen İslâm toplumunun tamamını ilgilendiren halifeyi belirleme işi, çocukluğundan beri İslâm'ı tebliğ mücadelesinde Hz. Peygamberin yanında yer almış; üstelik damadı, amcasının oğlu, kısacası ehl-i beytinden olan Hz. Ali ve Haşim oğullarının bulunmadığı bir ortamda, -belki de konjonktür gereği- Sakife'de Ebu Bekir'in seçilmesiyle şimdilik çözülmüştü. Ancak ne var ki, geride yüzyıllar boyu devam edecek ve İslâm toplumunu siyasî ve dinî bölünmelere götürecek bir yığın soru ve sorun bırakmıştı. Şimdi Hz.

²⁹ Taberî, *Tarih*, 3/ 221; Fıçlalı, "*agm.*", 13-14; İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/ 269; İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/16.

³⁰ Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 42; İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/269, 3/185-187; İbn Kuteybe, *age.*, 1/17-18; Taberî, *Tarih*, 3/222; Ayrıca bu konuda geniş malumat ve analizler için Bkz. Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, 129-142.

³¹ İbn Kuteybe, *age.*, 1/17-18; Taberî, *Tarih*, 3/222-223; Ayrıca Bkz. Cem Zorlu, *age.*, 142-146.

³² Hz. Ebu Bekir'e yapılan umumi biat için Bkz. Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, *Siretü'n-Nebeviyye*, nşr. : M. Es-Sekkai-İ. El-Ebyari-A. Şibli, Kahire 1375/1955, 2/660-661; İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/186; Taberî, *age.*, 3/202, 204-205, 210; Cem Zorlu, *age.*, 146 vd.

³³ Bkz. Taberî, *Tarih*, 3/211 vd. ; Ethem Ruhi Fıçlalı, "*İmam Ali*", TDVİA, İstanbul 1987, 2/372.

Ali'nin Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesine karşı tavrına dair rivayetleri değerlendirmeye geçebiliriz.

2-Hz. Ali'nin Ebu Bekir'in Halife Seçiliş Süreci ve Sonrasındaki Tutum ve Tavrı

İncelemekte olduğumuz konuya yer veren kaynakların hemen hemen tamamı, Hz. Ali'nin, ancak yetmiş beş veya yüz gün yahut ta altı ay sonra ve Hz. Fatıma'nın vefatını müteakiben Hz. Ebu Bekir'e biat ettiğini belirtmektedirler.³⁴ Şimdi de Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e geç biat etmesinin muhtemel sebepleri üzerinde durarak, bununla ilgili bilgileri gözden geçirip, Hz. Ali'nin yaklaşımını ve davranışlarını yorumlamaya çalışalım. Öncelikle bunun için Hz. Ali'nin bu tavrının sebeplerini bir takım sorularla ve açıklamalarla değerlendirelim.

1. Acaba Hz. Ali, bir kısım Müslüman kardeşlerimizin söylediği ve inandığı gibi, kesin olarak, kendisinin Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından halife ya da imam tayin veya tavsiye edildiğine inanıyor muydu? Yoksa bu sadece bir beklenti ve umutla oluşan hayal kırıklığı sonucu kendisine haksızlık yapıldığı düşüncesinden ibaret miydi?

Bu meyanda en azından muteber kabul edilen ilk devir temel İslam tarihi kaynaklarına baktığımızda, bunu tam anlamıyla doğrulayacak bir bilgi bulamıyoruz. Eğer böyle bir durum var idiyse, Sakife'de bu mesele uzun uzadıya tartışıldığı ve Ensardan Sa'd b. Ubade'nin adaylığı gündeme gelip seçilmek üzere iken; hatta Hz. Ebu Bekir'in konuşmasında Hz. Peygamberin Kureys'e mensubiyetini ve dolayısıyla Kureys'in bu konudaki önceliğini vurguladığı sırada, acaba Hz. Ali'nin tayin ve tavsiye edildiği için hatırlanmadı? Onun ismi neden gündeme gelmedi?

Yoksa bu kadar insan bu durumdan habersiz mi idi? Yahut bütün Müslümanları bağlaması gereken nass ya da Hz. Peygamberin tavsiyesi göz ardı edilerek büyük bir günah mı işlenmişti? Öyleyse Hz. Peygamberin yetiştirdiği insan modeli kendisinin vefatıyla birlikte, daha ilk problemde başarısız mı olmuştu? Onun ashabı için böyle bir şey düşünülebilir miydi? Diğer taraftan Hz. Abbas, Ebu Süfyan'ın ve bazı sahabelerin bu yöndeki istek, telkin, destek ve kısıltımları da dikkate aldığımızda, mademki böyle bir şey var idi ise, Hz. Ali bunun gereğini yerine getirmek için neden açıkça mücadele etmedi? Hatta özellikle Hz.

³⁴ Bkz. İbn Kuteybe; *age.*,19-22; Taberi, *Tarih*, 3/207; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut 1385/1965 bsk., 2/325, 331. Hz. Ali'nin Ebu Bekir'e biatıyla ilgili rivayetler ve analizi için Bkz. Abdulhalık Bakır, *Ali b. Ebi Talib*, Elazığ 1998, 95-100; Cem Zorlu, *age.*,184 vd. ; Ethem Ruhi Fıçlalı, "İmam Ali", 2/372.

Ebu Bekir halife seçildikten sonra Hz. Ali'nin halifelik için sadece kendisinin hakkı olduğuna, gerek Sünni ve gerekse Şii kaynaklarda çok kesin bir kayıt bulunmamaktadır.³⁵ Bu soruları daha da uzatmak mümkündür, ama bunu doğrulayan tatmin edici net bir cevap bulmak mümkün gözükmemektedir.

Aksine bazı kaynaklar, Hz. Ali'nin, "*Eğer Allah Rasulü bize bir şey vasiyet etseydi, şüphesiz ki yerine getirirdik. Eğer bize bir şey söyleseydi, ölünceye kadar da onun mücadelesini verirdik.*"³⁶ dediğini rivayet ederler.

Yine konuyla alakalı kaynaklarda yer alan şu bilgileri nakletmek istiyoruz: Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas, onun ölümü ile sonuçlanacak olan hastalığı sırasında, başkanlığın, Haşim oğulları'ndan çıkmaması için bazı girişimlerde bulunduğu, ancak istediği sonucu alamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir gün Hz. Ali, hasta olan Hz. Muhammed'in yanından çıkınca, onun hastalığı hakkında bilgi aldıktan sonra, Hz. Abbas, ona şunu söylemiştir: "*Görmüyor musun? Allah'ın Elçisi bu hastalıktan ölmek üzeredir. Ben, Abdülmuttalip oğullarının ölecekleri sırada yüzlerinin ne duruma geldiğini bilirim. Haydi, Allah'ın Elçisi'nin yanına gidelim de bu işi (yönetim) kime bırakacağımızı soralım. Bize bırakıyorsa bunu bilelim. Bizden başkasına bırakıyorsa kendisiyle konuşalım, bizim için tavsiyelerde bulunsun.*" Buna karşılık Hz. Ali, "*Biz bunu Allah'ın Elçisi'ne sorunca, o bunu bize vermeyecek olursa, artık bir daha bunu bize vermezler. Onun için ona böyle bir şeyi asla sormam.*"³⁷ demiştir. Yine aynı bağlamda Hz. Abbas, Hz. Peygamber vefat edince, Hz. Ali'ye hitaben; "*Ya Ali! Haydi gel ben sana herkesin gözü önünde alenen bey'at edeyim ki artık sana kimse karşı koymasın*" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali, "*Bizim sahip olduğumuz hakları reddedip inkar edecek biri mi var?*"³⁸ diye sorar ve sanki bu halifelik kendisinin tabii hakkı olarak gördüğünü ihsas ettirir. Ancak vakıa Hz. Ali'nin beklentisinin aksine sonuçlanıp Ebu Bekir Halife seçilince, Hz. Abbas ona, "*Ben sana dememiş miydim?*"³⁹ Diye hayıflanır ve adeta sitem eder.

Öte yandan, muhtemelen başta Hz. Fatıma olmak üzere, gerek aile içinden Hz. Abbas ve oğlu Abdullah b. Abbas, Zübeyir, Hz. Muhammed'in kayın pederi Ebû Süfyan'ın; gerekse aile dışından ise Ammar b. Yasir, Ebû Zer, Mikdat b. el-Esved gibi kişilerin, Hz. Ali'nin halife tayin edilmesi için Hz. Pey-

³⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, "*İmam Ali*", 372.

³⁶ Taberi, *Tarih*, 4/236.

³⁷ Bkz. İbn Şihab ez-Zühri, *Meğazi*, Neşr. Süheyl Zekkar, Dımeşk 1401/1981, 133-134; İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/245; Taberi, *Tarih*, 3/193-194; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2/321; Takıyyüddin el-Makrizi, *en-Niza ve't-Tahasüm fima Beni Ümeyye ve Beni Haşim*, Tah.: Huseyn Munis, Kahire 1994, 75.

³⁸ Krş.: İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 12; İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/246, Makrizi, *age.*, 75.

³⁹ Bkz.: İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/246-247;

gamber'in nezdinde bazı teşebbüslerde bulduklarını düşünebilir. Yine muhtemelen bu teşebbüslerin sonucu olsa gerek ki, Hz. Muhammed hasta yatağında iken, "Bana bir kâğıt ve bir kalem getirin; size bir yazı yazdırayım ki, benden sonra, bu yazı sayesinde hiçbir zaman azgınlık yoluna sapmayasınız." Dediği rivayet edilmiştir. Ancak bu yazının yazılıp yazılmaması konusunda başta Hz. Ömer olmak üzere, yanında bulunan diğer sahabe arasında tartışma çıkması üzerine Hz. Peygamber de, "Allah'ın Elçisinin yanında ihtilâf caiz değildir." diyerek, kendisinin yalnız bırakılmasını istemiştir.⁴⁰ Bazı kaynaklarda yer alan bu rivayeti değerlendiren Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in, kendisini ziyarete gelenlerden biri (Hz. Abbas olabilir)nin vasiyetname tanzim etmesi yönündeki telkiniyle, kâğıt, kalem istemiş olabileceğini ileri sürmektedir.⁴¹

Diğer taraftan, Ensarın Hz. Ali'yi halife seçmek istedikleri yönünde bazı rivayetler de kaynaklarımızda yer almaktadır. Nitekim sonradan Sakife'ye katılan Abdurrahman b. Avf orada söz alarak; "Ey Ensar topluluğu! Şüphesiz ki sizler faziletlisiniz. Ama içinizde Ebu Bekir, Ömer ve Ali gibi biri yoktur." deyince Zeyd b. Erkam ayağa kalkarak, "Bu sözünü ettiğin kimselerin üstünlüğünü inkar etmiyoruz. Özellikle de içlerinde biri var ki, eğer o, yani Hz. Ali bu işi isteseydi kimse onunla çekişmezdi."⁴² dediği aktarılır. Bu rivayetle ilgili şu söylenebilir: Madem ki Ensar Hz. Ali'ye meylediyor idiye, o halde neden Sakife'ye 200-300 metre mesafede olan Mescid-i nebi'ye gidip o sırada Hz. Peygamberin cenazesi ile meşgul olan Hz. Ali'nin halife seçilmesini sağlamadılar? O halde hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ya da onu seçmek isteyenlerin çok samimi olmadıklarını düşünebilir.⁴³

Ensar'dan bazıları Hz. Ali'ye temayülü olduğunu belirten bu rivayete bir başka açıdan baktığımızda, Hz. Ali'nin kendini de bu makama layık ve ehil görmekle birlikte, ya bu konuda haklılığına tam inanmıyordu ya da öyle çok istekli ve hırslı değildi yahut ta kendini destekleyenlerin samimiyetine tam olarak güvenemiyordu. Zira eğer o bunu gerçekten isteseydi, hem Hz. Peygamber'e olan yakınlığından ve hem de kendisine meyilli bazı Müslümanların desteklerinden faydalanabilir; hatta bu manada Ebu Süfyan, Hz. Abbas gibilerinin tahrik ve teşvikleriyle fiilen harekete geçebilir ve belki de Hz. Ebu Bekir seçildikten sonra bile, zorla da bu makamı elde edebilirdi. Ama muhtemelen onun, bu yönde bir teşebbüsün İslam toplumuna zarar vereceğini ve doğru olmadığını düşünerek

⁴⁰ Kırtas hadisesi olarak bilinen bu mesele için Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 242-243; Taberi, *Tarih*, 3/192-193; Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, 32-36.

⁴¹ Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/ 1098-1099.

⁴² Bu konuşmalar için bkz. :Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 44-46; Yakubi, *Tarih*, 1/123. Ancak Yakubi, sahabenin adını Münzir b. Erkam olarak zikreder.

⁴³ Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiye Şiâsi*, 36-37.

her hangi bir fiili mücadeleye kalkışmadığı gibi, böyle bir niyet ve düşünceyi taşımadığı da iddia edilebilir. Kaldı ki Hz. Ali'nin, doğrudan Hz. Ebu Bekir'e ve onun halifeliğine karşı bir tavrının olduğu da söylenemez. Zira eğer böyle bir durum olsaydı, kanaatimizce hiçbir zaman ona biat etmez ve ona karşı fiili mücadeleye ederdi.

Nitekim bazı tarihî kaynaklar; Hz.Ebu Bekir'in halife seçilmesinden sonra, Ebu Süfyan'ın Hz. Ali'ye gelerek halifeliği Kureys'in küçük bir koluna mensup birine(müstezaf) bırakmanın bir zillet olduğunu; eğer isterse bu işi zorla da olsa, onun lehine çevirebileceğini; çünkü Hz. Muhammed'in yerine geçmenin Abdu Menaf'ın hakkı olduğunu söyleyerek kendisine biat etmek istediğini naklederler.⁴⁴ Söz konusu rivayete göre, bunun üzerine o; "*Ben asla bu işin peşinde olmadım; bu iş Müslümanların işidir. Sen uzun müddet İslâmiyet'e ve Müslümanlara düşmanlık gösterdin; fakat İslâmiyet'e zarar veremedin. Vallahi sen şimdi bu sözlerinle Müslümanlar arasında fitne çıkarmak istiyorsun. Biz halifelğe Ebu Bekir'i layık bulduk.*"⁴⁵diyerek onu azarlar ve yanından kovar. Kanaatimizce bu sözleriyle Hz. Ali, hem esasen kendisinin bu iş için çok tamahlı olmadığını, hem Hz. Ebu Bekir'i bu işe münasip gördüğünü ve hem de siyasi bir mesele için hırsa kapılıp fitneye sebep olmaktan imtina etmeye çalışmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla bizce Hz. Ali'nin bu sözleri çok dikkat çekicidir. Zira Hz. Ali bu meselede kendini bazı bakımlardan haklı görse bile asla düzeni bozacak, Müslümanlar arasında fitneye sebep olacak davranışlardan şiddetle kaçındığını; İslâm toplumunun birliğini, beraberliğini, idamesini ve menfaatini her şeyin üstünde tuttuğunu ve asla provokasyonlara gelmediğini göstermektedir. Netice olarak, eğer Hz. Ali, öyle söylendiği ve inanıldığı gibi, kendisinin halife veya imam tayin edildiğine kesin bir şekilde inansaydı, bunun gereğini yapardı ve zaten yapması gerekirdi. Dolayısıyla Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir'e karşı bu konudaki tavrının, sadece bir beklentilerin gerçekleşmemesiyle alakalı bir durum olduğunu sanıyoruz.

2. Acaba Hz. Ali, Hz. Peygamberin yakını olması hasebiyle hilafetin öncelikle kendi hakkı olduğunu mu düşünüyordu? Yoksa Hz. Peygamberin yakını olarak bu konuda söz söyleme hakları olduğu halde, kendilerinin kaale alınmayıp hiç danışılmadan ve hatta haberdar edilmeden bu işin oldubittiye getirilmesinden dolayı kırılmış, alınmış, gücümüş ve içerlemiş olabilir miydi?

⁴⁴ Krş.: Taberi, *Tarih*, 3/209; Makrizi, *age.*, 55.

⁴⁵ Bkz. Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Neşr.:Süheyl Zekkar-Riyad ez-Zirikli, 1-13, Beyrut 1417/1996, 2/271, Taberi, *Tarih*, 3/209.

Bize göre, Hz. Ali, bu konuda kendisinin haklı olduğunu düşünüyordu. Öyle anlaşılıyor ki bu işin tamamen kendi dışısında çözülmesine çok kırılmış ve gücenmişti. Zira kaynaklarda bu yorumu haklı çıkaracak, yani Hz. Ali'nin kırıldığını, gücendiğini gösteren bazı haber ve rivayetlere rastlıyoruz. Nitekim bu meydana Sakife gününde, aralarında Abbas b. Abdülmuttalib, Fazl b. Abbas, Zübeyr b. Avvam, Halid b. Sa'îd, Mikdad b. Amr, Selmân-ı Fârisî, Ebu Zer el-Gıfarî, Ammar b. Yasir, Bera b. el-Azib, Übeyy b. Ka'b, Huzeyfe b. Yeman gibi şahısların bulunduğu Ensar ve muhacirlerden bir gurup Hz. Ebu Bekir'e biat etmeyerek Hz. Ali'ye meylederler. Bununla birlikte ertesi gün mescitte yapılan umumi biatte zikrettiğimiz şahısların ve ashabın çoğunluğu Hz. Ebu Bekir'e biat ederken, yine Hz. Ali ve Haşim oğullarından bazıları biat etmez.⁴⁶

Hz. Ebu Bekir, başta Hz. Ali olmak üzere diğer Haşim oğullarının biatini sağlamak için, yanına Hz. Ömer, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Mugire b. Şu'be gibi şahısları da alarak Abbas'ın yanına gider ancak bir sonuç alamaz.⁴⁷ Buna rağmen yine de Hz. Ebu Bekir, her halükarda Hz. Ali'yi ikna edip biatını almak ve İslâm toplumundaki bu kırgınlığı, küskünlüğü ve bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak için sabırlı bir şekilde teşebbüslerini sürdürür. Nitekim Hz. Ali ile Ensar ve Muhacirden bir grubun Hz. Fatıma'nın evinde olduklarını öğrenince hemen Hz. Ömer'den oraya giderek biat konusunu Hz. Ali ile konuşup görüşmesini ister. Bu talep üzerine Hz. Ömer yanına birkaç kişi daha alarak oraya gider ve içeridekileri dışarıya çağırır. Fakat hiç kimse dışarı çıkmaz. Muhtemelen buna sinirlenen Hz. Ömer, kendisine içeride Hz. Fatıma'nın da bulunduğu söylendiği halde, buna aldırmayarak evi yakmakla tehdit eder. Bunun üzerine Hz. Fatıma derhal kapıya çıkarak feryat figan eder ve yardım ister. Bu sırada Hz. Ömer'e hitaben; *"Bizi son derece üzen bir toplantıya (Sakife) katılan aranızdaki bir gurubu (n yaptıklarımı) ben asla tasvip etmiyorum Rasûlullah'ın cenazesini önümüzde bırakıp gittiniz; halifeyi bize danışmadan kendi aranızda tespit ettiniz ve bizim hakkımızı vermediniz"*⁴⁸ şeklindeki sözleriyle sitemlerini dile getirir.

Bundan sonra Hz. Ömer, tekrar Hz. Ebu Bekir'in yanına gelerek ona, *"Sana biat etmeyen bu şahıstan (Hz. Ali) biat almayacak mısın"* diyerek adeta bu konunun önemli olduğunu bir kere daha hatırlatır. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, mevlası Kunfüz ile Ali'ye haber gönderip biat için onu yanına çağırır. Fakat buna karşılık o, yüksek bir sesle, *"Sübhaneallah! Bir de üzerine aldığı işte hak iddia etmiş"* diyerek onun yanına gelmeyeceğini ve biat etmeyeceğini açıkça ifade eder.

⁴⁶ Krş.: İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/18; Yakubi, *Tarih*, 2/124; Cem Zorlu, *age.*, 174-175.

⁴⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *age.* 1/18-19; Yakubi, *age.*, 2/124-125.

⁴⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/19.

Bu sözler Künfüz tarafından kendisine iletilince Hz. Ebu Bekir çok üzülür ve hatta ağlar.⁴⁹

Görüldüğü gibi bu süreçte Hz. Ali, bir yandan biat etmesi için Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in çağrılarına ve hatta psikolojik baskısına, diğer yandan da Hz. Fatıma'nın muhalefetine maruz kalmaktadır. Bu durumda anlaşılın o ki, Hz. Ali; gerek kendi mülâhaza ve gerekçeleri ve gerekse Hz. Fatıma'nın etkisiyle bir türlü biate yanaşmıyordu. Ama öbür taraftan, muhtemelen İslam toplumunun karşı karşıya bulunduğu tehlike ve tehditleri dikkate aldığı için olsa gerek ki, Hz. Ömer -deyim yerindeyse- bu konuda sürekli Hz. Ebu Bekir'i teşvik ve taziyk ediyordu. Oysa bu durumda muhtemelen o, Hz. Fatıma'nın konumunu ve tavrını düşünüyor ve onu kırmak ve üzme istemiyor ve dolayısıyla Hz. Ali'yi daha fazla zorlamıyordu. Ama diğer taraftan bu işin uzaması sebebiyle toplumda dedikodular ve huzursuzluklar gittikçe artıyordu. İşte bu şartlar altında Hz. Ali'nin biatinin alınması için temaslar devam ediyordu.

Nitekim yukarıda zikredilen teşebbüsten sonra Hz. Ömer tekrar Hz. Ali'nin evine gelince, o da dışarı çıkarak Hz. Ebu Bekir'in yanına gider. Kendisinden biat etmesi istenince, o; *"Bu işte benim hakkım sizinkinden daha fazladır. Kaldı ki siz bu makamı Ensardan alırken onlara karşı, Rasülullah'ın yakınlığımı delil getirdiniz ve biz ehl-i beytten zorla aldınız... Muhammed sizden, yani Kureys'ten olduğu için bu işe Ensar'dan daha yakın olduğunu söylemişsiniz. Ben de şimdi sizlere, sizin Ensar'a karşı ileri sürdüğünüz delillerle karşılık veriyorum. Çünkü biz Resulullah'ın hayatında da ölümünde de en yakınız"*⁵⁰ diyerek bize göre onların Sakıfe'deki tavrı ve davranışlarını hatırlatarak bu konuda esasen kendisinin haklı olduğu yönündeki kanaatini beyan ve teyit eder.

Buna karşılık Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hz. Ali'ye; *"Ey amcamın oğlu, sen daha gençsin. Bunlar kavmin yaşlılarıdır. Senin onlar kadar tecrüben yoktur ve işleri (yönetimi) onlar kadar bilemezsin. Onun için gel; sen bu işi Ebu Bekir'e teslim et! Çünkü sen yaşarsan ve ömrün olursa bu işe gerek fazlın ve gerek dinin, gerek ilmin ve anlayışın gerekse soyun ve yakınlığınla zaten daha müstahak ve layıksın"*⁵¹ demiştir. Bu konuşmasıyla bize göre Ebu Ubeyde, bir yandan Hz. Ali'yi yatıştırıp onu Hz. Ebu Bekir'e biate iknaya çalışırken, diğer yandan da liderlik konusunda Arap toplumunun geleneksel kabulünü ve anlayışını vurgulamaktadır. Yani bu sözleriyle o, Hz. Ebu Bekir'in halife seçilinde, buna mukabil Hz. Ali'nin çoğunluğun tercihine mazhar olamayışının gerinde yaş ve tecrübenin etkili olduğunu ima etmektedir.

⁴⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *age.*, 1/19-20.

⁵⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *age.*, 1/18.

⁵¹ Krş.: İbn Kuteybe, *age.*, 1/18-19.

Bu arada Hz. Ali'nin yukarıdaki sözlerinden, onun Sakife'de halifelik konusunda konuşulanların hepsinden haberdar olduğunu ve bu bağlamda Kureys'in Ensar'a karşı Hz. Peygambere yakın olmayı halifelik hakkı ve önceliği için delil olarak ileri sürdüğünü öğrendiği ve bildiği ve dolayısıyla aynı argümanı Hz. Ebu Bekir'e ve Hz. Ömer'e karşı kullanır ve bu konuda kendinin daha fazla hakkı olduğunu belirtir. Deyim yerindeyse adeta onları kendi silahlarıyla vurur. Neticede bu konuşmadan ikna olmayıp kendilerinin Ehl-i Beyt'ten olduğu için bu işte en çok hakkı olan kimseler olduklarını söyleyerek biat etmez.⁵²

Görüldüğü gibi tüm baskılara rağmen, -halifelik konusunda en azından söz ve hak sahibi oldukları inancı ve kanaatiyle olmasa bile, yine de seçim sırasında hiç kendilerine danışılmaması nedeniyle bir türlü Hz. Ebu Bekir'e biate yanaşmayan- Hz. Ali'nin zamanla halifeye karşı tutum ve tavrının değiştiğini görüyoruz. Çünkü bu hadiseden yaklaşık altı ay sonra, Hz. Fatıma'nın vefatını müteakiben Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'e haber göndererek onu evine çağırır. Dikkate şayandır ki, Müslümanların halifesi tevazu göstererek Hz. Ali'nin ayağına kadar gider. Bu sırada Haşim oğullarının büyük bir kısmı Hz. Ali'nin evindedir. Hz. Ali ayağa kalkarak halifeye karşı gereken saygı ve hürmeti gösterir ve Allah'a hamd ü senâdan sonra: "*Ey Ebu Bekir, bizim sana biat etmeyişimiz senin faziletini inkar ettiğimizden ve Allah'ın sana ihsan ettiği hayrı kıskandığımızdan dolayı değildir. Aslında biz daha önce, bu vazifenin bizim hakkımız olduğunu ve sizin bunu keyfî bir şekilde ve baskı yoluyla elimizden aldığımızı düşünüyorduk.*"⁵³ diyerek Rasulüallah'a olan akrabalığını ve kendilerinin hak ve hukuklarını uzun uzun anlatınca, Hz. Ebu Bekir uygulanarak ağlar. Ali'nin sözü bitince, arkasından Hz. Ebu Bekir, "*Allah'a and olsun ki, senin Rasulüallah'a olan yakınlığın benim için kendi asıl soyumdan daha sevgilidir. Allah'a and olsun ki, bizimle sizin aranızdaki mal meselesinde hayırdan başka bir şey kastetmedim. Ben Rasulüallah'ın, 'Biz peygamberler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu mal ve mülkten geçimlerini sağlarlar.'* dediğini duydum. Allah'ın Resulü Muhammed'in yaptıklarını yapmamaktan Allah'a sığınırım. O ne yaptı ise, ben de onu yapacağım inşallah."⁵⁴ diyerek sözlerini bitirir.

Bu konuşmalardan sonra Hz. Ali, "*yarın sana biat edeceğim*" diyerek oradan ayrılır. Ertesi gün Hz. Ebu Bekir mescitte öğle namazını kıldırdıktan sonra, Hz. Ali ile aralarında cereyan eden konuşmayı ve görüşmeyi ve onun ileri sürdüğü özürleri anlatır. Buna karşılık Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'in hak ve hukukunu, büyüklüğünü, meziyetlerini ve faziletlerini belirttiikten sonra, bir gün önce söz

⁵² Bkz. İbn Kuteybe, *age.*, 1/18-19, 20.

⁵³ Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame ve 's-Siyase*, 1/20-21; Taberi, *Tarih*, 3/208.

⁵⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *age.*, 1/20-21; Taberi, *age.*, 3/208-209.

verdiği gibi, onun yanına gidip biat eder. Orada bulunan halk da Ali'ye " *isabet ettin; iyi yaptın.*" diyerek onun davranışını tasvip ettiklerini belirtirler.⁵⁵

Ancak bu konuyla alakalı başka bir rivayete göre, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali'nin biatından sonra yaptığı konuşmasında, bizce adeta kendisinin Sakife'de halife seçilişinin, içinde buldukları şartların gereği oldubittiye geldiğini kabul ve itirafı mahiyetindeki şu açıklaması oldukça dikkat çekicidir: "*Şüphesiz orada bana yapılan biat Allah'ın bizi, şerrinden koruduğu bir ayak sürçmesi ve bir oldubittidir (İnne bi'ate Ebi Bekrin kânet felteten fe-temmet). O gün bir fitneden korkmuştum. Allah'a and olsun ki, hiçbir zaman onu (halifeliği) arzu edip üstüne düşmedim.*". Bunu takiben Hz. Ali ve Zübeyr' de, " *O zaman biz aslında bizimle meşveret edilmemesine sinirlendik ve alındık. Yoksa, esas itibarıyla biz, Ebu Bekir'i bu işe insanların en layığı olarak görüyoruz; zira o mağara arkadaşımızdır ve onun tecrübesini zaten biliyoruz.*" şeklindeki sözleriyle esasen Hz. Ebu Bekir'in halifeliğine karşı olmadıklarını ve onu meşru halife olarak kabul ettiklerini beyan ederler.⁵⁶

Böylece altı ay sonra da olsa Hz. Ali Hz. Ebu Bekir'e biat eder ve İslâm toplumunun üst kademesindeki kırgınlık giderilir. Hz. Ebu Bekir ile Ali arasındaki buzlar çözülür ve İslâm toplumunun birliği ve beraberliği temin edilir. Kaynaklardan öğrendiğimize göre, ta başından itibaren Hz. Ali, İslâm devletini ve Müslümanları tehdit eden irtidat olaylarının bastırılmasında, her zaman bilgisi, tecrübesi, cesareti ve kabiliyeti ile Hz. Ebu Bekir'in yanında ve hizmetinde olmuş ve ona her konuda danışmanlık yapmış ve ilgi ve desteğini ondan esirgememiştir.⁵⁷ Nitekim bu özelliğinden ötürü kaynaklarda Hz. Ali için, Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in müftüsü denilmiştir.⁵⁸ Zaten eğer halife ile Hz. Ali arasında o soğukluk devam etseydi, o esnada devam eden irtidat olaylarının belki de kısa sürede bastırılması mümkün olmayabilirdi. Nitekim İbn kesir'in kaydına göre, Hz. Ebu Bekir mürtetlerle yapılacak ilk savaşta ordunun başında bulunmak istemişti. Ancak "Zülkassa" Hz. Ebu Bekir'in yanında bulunan Hz. Ali ile Hz. Ömer ve oradaki diğer sahabeler halifenin savaşa gitmesini uygun görmemişler; o da Halid'i yalancı peygamber Tuleyha'nın üzerine göndermişti.

⁵⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *age.*, 1/21-22; Taberi, *age.*, 3/209.

⁵⁶ Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, " *Sakife Olayı...*", 24; Ayrıca krş.; İbn Hişam, *Sire*, 4/657,658; Taberi, *age.*, 3/205.

⁵⁷ İmadüddin Halil, *İslam Tarihi*, 14; Abdulhalık Bakır, *Ali b. Ebi Talib*, 98.

⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/350; Ebu Cafer Ahmed b. Abdullah b. Muhammed Taberi, *Rıyadu'n-Nadıra fi Menakibi'l-Aşera*, 1-2, Beyrut 1996, 2/195vd.; Ethem Ruhi Fıçlalı, *İmam Ali*, Ankara 1996, 56.

Ayrıca Ebu Bekir'in arkasında namaz kılmaktan geri kalmaması⁵⁹ gibi onun davranışları bu kanaati doğrulamaktadır.

3. Hz. Ali'nin Ebu Bekir'e altı ay gecikmeli olarak biat etmesinde, dolayısıyla soğuk bir tutum ve tavır göstermesinde, muhtemelen Hz. Peygamber'in mirası dolayısıyla Hz. Fatıma'nın epeyce etkili olduğu anlaşılıyor. Ama tam belirleyici olduğu söylenemez.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Hz. Ebu Bekir halife olduktan sonra Hz. Fatıma ile Abbas, onun yanına gelerek, Resulullah'ın bıraktığı Fedek arazi-sinden hisselerini isterler. Fakat Ebu Bekir onlara, "Resulullah'ın, "Bizler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu maldan geçinecek kadar alırlar."⁶⁰ sözünü duyduğunu söyler. Hz. Peygamberin bu sözüne dayanarak onlara herhangi bir şey veremeyeceğini belirtir. Bunun üzerine Hz. Fatıma ona darılır ve ölünceye kadar altı ay boyunca bu konuyu bir daha -Şiilere göre onunla- hiç konuşmaz.⁶¹

Bu durumu değerlendirecek olursak; kanaatimizce aslında Ebu Bekir makyevelist bir anlayışla hareket edip sadece kendi otoritesini düşünerek Peygamberin sözüne aykırı davranarak mirası Hz. Fatıma'ya verebilir, onu susturabilir, hatta Hz. Ali ile arasındaki soğukluğu ve anlaşmazlığı bitirebilirdi. Ama görüyoruz ki, o her şeye rağmen Peygamberin sözüne bağlı kalmayı tercih etmiş, İslam toplumunun halifesi ve siddik olarak kendisinden bekleneni yapmıştı. Yani menfaat uğruna Peygamberin sözüne aykırı davranmamıştı.

Öte yandan biz biliyoruz ki, Hz. Ali halife olunca ne Fatıma'nın çocukları ne de Peygamberin hanımlarına ve ne de Abbas'ın çocuklarına bir şey verdi.⁶² İsteseydi veya aksini düşünseydi verebilirdi. Çünkü kendisi devletin başındaydı ve bütün yetki elindeydi. Ama o, Hz. Ebu Bekir'in bu konudaki uygulamasını aynen devam ettirmişti. Bundan anlaşılacak olan ki, Hz. Ali'ye göre, Hz. Ebu Bekir doğru bir iş yapmıştı.

Naklettiğimiz rivayetler ve yaptığımız değerlendirmelerden sonra şu sonuca varmak mümkündür. Her ne kadar, konjonktür gereği, Ebu Bekir'in seçiminin oldubittiye gelişini haklı çıkaracak bir takım geçerli sebep ve mazeretler ileri sürülmekle birlikte, Hz. Ali, ona altı ay geç biat etmek suretiyle, aslında

⁵⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 5/249.

⁶⁰ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 2/315-316; Taberi, *Tarih*, 3/207-208; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 5/249-251.

⁶¹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, 5/250-251; Miras meselesiyle ilgili çeşitli rivayetler ve değerlendirme için Bkz. Cem Zorlu, *age.*, 219 vd.

⁶² İbn Teymiye, *Minhacü's-Sünne*, 3/230.

onun kişiliğine ve kendine değil, seçiminin yapıldığı tarzına, kendisinin Hz. Peygamber'in çok yakını olması hasebiyle bu konuda daha çok söz söyleme hakkı olduğu halde, kendilerine danışılmayıp dışarıda tutulmalarına epeyce kırdığı, alındığı, gücendiği hatta kızdığı söylenebilir. Ama bütün bunlara rağmen, kendince geçerli sebepler dâhilinde biraz da duygusallık içinde biat etmeyip, soğuk davransa da, yine de Hz. Ali, Ebu Bekir'e karşı açıktan hiç muhalif bir tavır takınmamış ve meşru halife olarak görmüştür diyebiliriz. hele hele biat ettikten sonra ona her zaman yakın olduğunu; devlet yönetiminde ve her konuda destek verdiğini ve dolayısıyla toplumun birliği, selameti ve bekası için var gücüyle hizmet ettiğini ve ona karşı olumlu tavır takındığını söyleyebiliriz.

3-Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in Halife Seçilişine ve Ona Karşı Tavrı

Bilindiği gibi, iki yıl süren Hz. Ebu Bekir'in halifeliği sırasında, hem daha önceden başlamış olan irtidat olayları bastırılmış ve hem de Irak ve Suriye fetihleri başarıyla devam etmekteydi. Böylesi bir ortamda halifeliğinin son günlerinde hastalanan Hz. Ebu Bekir, kanaatimizce Hz. Peygamberin vefatını müteakip yaşananların tekrarlanarak İslâm toplumunun yönetim krizine sürüklenmesinden ve dolayısıyla irtidat olaylarının yeniden başlamasından ve fetihlerin durmasından kaygı duymaktaydı. İşte muhtemelen bu düşünce ve kaygılarla olsa gerek ki, o, Abdurrahman b. Avf ve daha başka kimselerle gerekli istişareleri yaptıktan sonra, kendi yerine İslam toplumuna halife olması için Hz. Ömer'i istihlaf ederek⁶³, halifelik problemini çözmeyi tercih etmiştir.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ebu Bekir'in bu uygulaması toplumun çoğunluğu tarafından olumlu karşılanıp kabul gördüyse de, buna karşı hiç muhalefet ve itiraz olmadığı söylenemez. Hatta danışman Abdurrahman bile Ömer'in şiddet ve sertliğinden tereddüt etmiştir.⁶⁴ Bu manada; muhtemelen onun halife olunca yaptığı konuşmasında "...İyilik edersem bana yardımcı olun. Kötülük edersem beni düzeltin..."⁶⁵ sözlerinden cesaretle, kanaatimizce fikir ve eleştiri özgürlüğünü kullanmak adına, aralarında Hz. Ali, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah gibi sahabelerin, Ömer'in istihlafını duyunca bunu tenkit ettiklerini ve muhalif olduklarına dâir rivayetler bulunmaktadır.⁶⁶

Nitekim bu rivayete göre, söz konusu şahıslar, Hz. Ebu Bekir'i ziyaret ederek kendisine geçmiş olsun deyip hal hatır sorduktan sonra, Talha'nın, " Muh-

⁶³ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/199-200; İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/23-25; Taberi, *Tarih*, 3/428-430; Yakubi, *Tarih*, 2/136-137; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 2/425-426.

⁶⁴ Taberi, *age.*, 3/428.

⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, 1/22; Taberi, *Tarih*, 3/210.

⁶⁶ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/ 199-200; Taberi, *age.*, 3/ 428, 433; İbnü'l-Esir, *age.*, 2/435.

temelen sen Ömer'i istihlaf ettin" sözüne karşılık o da; "Evet" diyerek bu haberi doğruladı. Bunun üzerine Talha, "Sen Allah'a nasıl hesap vereceksin. Böyle bir şahsı istihlaf etmekle Allah'tan korkmuyor musun? Zira herkes onun ne kadar sert bir kişi olduğunu biliyor. O hiç kimseyi dinlemek istemez; sen nasıl onu Müslümanlara halife olarak tavsiye edersin." der. Bu sözleri hasta yatağında duyan Hz. Ebu Bekir hem öfkele-nir hem de biraz da üzülür ve "beni oturtun" der. Oturduktan sonra, Talha'ya, der ki; "Beni Allah'a vereceğim hesapla mı korkutuyorsun. Ben Allah'a diyeceğim ki, bu dünyada mevcut en iyi şahsı tavsiye ettim. Ben Ömer'i sizden daha iyi tanıyorum. Ben Allah'ı da sizden daha iyi bilirim. Ömer, şüphesiz serttir; fakat hilafete geçip mesuliyeti yüklenirse başka şekilde hareket edecektir."⁶⁷ Bu sözleriyle o, Hz. Ömer hakkındaki uygulamasını savunur. Gerçi Hz. Ömer, halifelğinde gerek kişiliği, gerekse uygulamalarıyla tarih önünde Hz. Ebu Bekir'in kendisi hakkındaki kanaatini haklı çıkar-mıştır denilebilir.

Mamafih Ebu Bekir'in 13/634'de ölümünden sonra, bilindiği gibi, ciddi ve kayda değer şekilde itiraz ve muhalefet olmaksızın İslâm toplumu Hz. Ömer'e biat eder ve böylece o, halife olarak seçilmiş olur. Gerçi Hz. Ebu Bekir'in bu uygulaması, kimi tarihçiler tarafından, kendisinin Sakife'de halife seçilmesinde, Hz. Ömer'in oynadığı önemli rol ve sağladığı desteğe karşılık bir nevi borç ödeme şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁸ Yani bu kimseler, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında, gerek Sakife'de, gerekse Hz. Ömer'in halife olarak istihlafında önceden yapılmış gizli bir anlaşma olduğunu ima ederler.

Öyle ya da böyle, her halükarda Hz. Ömer ciddi bir itiraz ve muhalefete karşılıksızın toplumun kabulüne mazhar olmuştur. Bu bağlamda kaynaklar-da Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'in halife oluş şekline ve halifelğine karşı olumsuz herhangi bir tavır takındığına dair bir rivayete rastlamıyoruz.⁶⁹ İlk bakışta Hz. Ebu Bekir'e biate yanaşmayan Hz. Ali'nin, hem Hz. Ömer'in halifelğine ve hem de göreve geliş biçimine karşı çıkması beklenebilir. Zira Hz. Ebu Bekir'e biat sürecinde Hz. Ömer'in yoğun baskısına maruz kalmasına rağmen, Hz. Ali, kanaatimizce meseleye bireysel değil, objektif, adil ve kamusal açıdan bakarak bu uygulamayı desteklemiştir denilebilir. Nitekim Suyuti'de yer alan bir kayıтта, Hz. Ebu Bekir'in halka, "Siz birini tavsiye ederek bırakıyorum razı mısınız?" diye sorunca, onlar da, "razıyız." demelerinden sonra Hz. Ali'nin ayağa kalkarak "Ömer'den başkasına razı olmayız" deyince, o da "Ömer'dir" dediği rivayet edilmektedir.⁷⁰ Bu rivayet onun, Hz. Ömer'in halife seçilişine ve kendisine olumlu bak-

⁶⁷ Krş. : Taberi, *age.*, 3/ 433; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 2/435.

⁶⁸ İmadüddin Halil, *İslam Tarihi*, 22

⁶⁹ Bkz. 66 notta gösterilen yerler.

⁷⁰ Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, 83.

tığı ve herhangi bir itirazı olmadığını ve meşru halife kabul ettiğini göstermektedir. Aksine Hz. Ömer'in halifeliği sırasında, gerek Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsümle evlenmesiyle⁷¹ kurulan akrabalıkla daha da gelişen bireysel düzeyde, gerekse devlet işleri bağlamındaki münasebetlerin genellikle olumlu seyrettiğini ve devlet yönetimiyle alakalı verilecek kararlarda ona danışmanlık yaptığını ve onun daima halifeye destek olduğunu aşağıda aktaracağımız rivayetlerden çıkarmak mümkündür.

Zira bu bağlamda Hz. Ömer'in on yıllık halifelik döneminde Hz. Ali, devrin bir numaralı devlet adamı ve Hz. Ömer'in başyardımcısı olduğu görülmektedir. Nitekim kaynaklarda; Hz. Ömer'in, "eğer *Ali olmasaydı, Ömer helak olurdu.*"⁷² sözüne ve yine fetihler nedeniyle iki kere Filistin ve Suriye bölgesine gittiğinde, Medine'de kendi yerine Hz. Ali'yi vekil bıraktığına⁷³ dair bilgiler bulunmaktadır.

Öte yandan Hz. Ömer memurlarından birini Yemen'e gönderirken takvim tutmasını isteyince, bunun nasıl yapılacağı ve hangi takvimin esas alınacağı gündeme gelmişti. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinin başlangıç alınmasını önermiş; Ömer de uygun görüp uygulamıştır.⁷⁴ Böylece 16/637 tarihinden itibaren resmi yazışmalarda hicri takvim kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁵

Ayrıca Hz. Ali'nin halife olduktan sonra Kufe minberinde yaptığı konuşmasında; "biliniz ki, peygamberden sonra bu ümmetin en iyileri Ebu Bekir ve Ömer'dir." dediğini ve yine onun, "yanıma gelip de beni Ebu Bekir ve Ömer'den üstün gören kim olursa olsun iftira haddiyle dayak atarım."⁷⁶ sözü de, onun daha önceki halifelere bakışını yansıttığından dikkat çekicidir.

İki halifenin devlet yönetimi ve İslam toplumunun meselelerini çözmede işbirliğini ve dayanışmayı gösteren şu rivayeti nakledeyim: Hz. Ömer, feth edilen Irak topraklarını, savaşa katılan Müslümanlara dağıtmak ister; bunun için bir nüfus sayımı yapılmasını emreder. Yapılan sayım neticesinde, her askere üç çiftlik verileceği anlaşılır. Halife bu uygulama için ayrıca ashabın görüşüne başvurur. Bu bağlamda Hz. Ali, ona bu toprakları askerlere dağıtmak yerine, belli

⁷¹ Muhammed İbn İshak, *Siretü İbni İshak*, Tah. : Muhammed Hamidullah, Konya 1401/1981, 232; Yakubi, *Tarih*, 2/127; Taberi, *Tarih*, 4/69.

⁷² Ebu Bekir İbn Arabi, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, thk.: Muhibüddin Hatib, Kahire 1405/1984, 194; İmadüddin Halil, *İslam Tarihi*, 17.

⁷³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 2/561.

⁷⁴ Yakubi, *Tarih*, 2/145; Süleyman Muh. Temmavi, *Ömer b. el-Hattab ve Usulü's-Siyaseti ve'l İdareti'l-Hadiseti*, Mısır 1976, 209

⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kami*, 2/526.

⁷⁶ Suyuti, *age.*, 46.

bir vergi karşılığında yerli halktan çiftçilere bırakmasını tavsiye eder. Hz. Ömer de, onun tavsiyesine uyarak o toprakları haraç karşılığında sahiplerine bırakır.⁷⁷ Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'e devlet işlerinde danışmanlık ve yardım ettiğine dair daha başka örnekler gösterilebilir. Ama biz bu kadarla yetinmek istiyoruz.

Zikrettiğimiz bu bir kaç örnek bile, Hz Ali'nin, Hz Ömer'in halife olmasına karşılı her hangi bir menfi tavır sergilemediğini; hatta onun halifeliği esnasındaki icraatlarına yardımcı ve destek olduğunu; buna karşılık Hz. Ömer'in de daima onun kişiliğine görüşlerine saygı duyduğunu ve ona değer verdiğini göstermektedir. Bizim bu kanaatimizi destekleyen bir başka önemli kanıt ise, Hz. Ömer'in, kendisinden sonraki halifeyi seçecek olan şura heyetine Hz. Ali'yi dâhil etmesidir. Bu bağlamda son olarak şunu söyleyebiliriz: Ortaya konan başarılarla Hz. Ömer dönemi İslam tarihi içinde pek çok bakımdan ayrı bir yeri ve öneme haiz ise, bunda Hz. Ali ile Hz. Ömer arasındaki yakın işbirliği, dayanışma ve uyumun payının büyük olduğunu söylersek her halde mübalağa etmiş olmayız.

4- Hz Osman'ın Halife Seçilişi ve Halifeliği Sürecinde Hz Ali'nin Tavrı

Bilindiği gibi; on yıllık(13-23/634-644) halifelikten sonra Hz Ömer, 23/644'de Muğire İbn Şube'nin İran asıllı kölesi Ebu Lü'lü Firuz'un suikastına maruz kalıp ağır yaralandığında⁷⁸; kendisini ziyarete gelen birçok sahabe yarasının ağır olup kurtulma ümidi olmadığını görünce, ona bir halife seçip topluma bildirmesinin faydalı olacağını söylerler. İlaveten kanaatimizce, *şayet kendisine bir halef seçmediği takdirde, ondan sonra karışıklıklar olacağını ve belki de iç savaşın çıkabileceği* yönündeki endişelerini dile getirerek ona uyarıda bulunurlar ve hatta Hz. Ebu Bekir'in böyle yaptığını ve her hangi bir problem yaşanmadığını kendisine hatırlatırlar. Bunun üzerine o; "Eğer Ebu Ubeyde b.Cerrah ve Ebu Huzeyfe'nin mevlası Salim yaşamsız olsaydı, onlardan birini gönül rahatlığı ile tavsiye edebilirdim" der.⁷⁹

Bu konuşma bağlamında ziyarete gelenlerden birisi, kendisine, dindar, âlim ve iyi bir insan olan oğlu Abdullah'ı halife olarak seçmesini teklif edince, Hz. Ömer buna sonderece öfkelenerek ona şunları söyler: "Allah seni kahretsin, vallahi sen bu teklifinle Allah'ın rızasını istemiyorsun. Yazıklar olsun sana! (Oğlunu kast ederek) Karışımı boşamaktan bile aciz olan bir adamı mı yerime bırakayım? Kaldı ki bizim sizi yönetmeye ihtiyacımız yok... Bu işi zaten övmüyorum ki ailemden birisi için arzu ede-

⁷⁷ Abdulhakık Bakır, *Ali b. Ebi Talib*, 104.

⁷⁸ Hz. Ömer'in yaralanması ve ölümü için Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/26-27; Taberi, *Tarih*, 4/190-193; Mes'udi, *Murucü'z-Zeheb*, 2/29; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 3/49-52; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 7/188-189.

⁷⁹ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/343; Taberi, *Tarih*, 4/227-228.

yim. Eğer bu iş (halifelik) iyi bir şey ise zaten hissesini almış durumdayız. Kötü bir şey ise, Ömer'in ailesinden bir kişinin hesaba çekilip Muhammed ümmetinin işinden sorumlu tutulması yeterlidir."⁸⁰ Bu rivayetten anlaşılabilir ki, Hz. Ömer hem hanedan oluşturmak gibi kötü bir âdeti başlatmak istemiyordu ve hem de oğlunu halifelik için yeterince ehil ve layık görmüyordu. Ama şu da bir gerçek ki, -en azından Şura heyetinde yer alan isimleri düşündüğümüzde bile- çevresinde liderlik potansiyeline sahip bunca şahıs olmasına rağmen, Hz. Ömer'in onlardan birini istihlaf etmesi dikkat çekicidir.

Bununla birlikte o, kanaatimizce adeta halife tespitinde adeta mutlak bir usul olmadığını ve toplumun uzlaşmasıyla bu meselenin zamana, zemine göre farklı şekillerde çözülebileceğini gösterircesine ve yine kendinden önceki uygulamaları tasdik edercesine şunu söyler: "Ben ne yapacağımı biliyorum. Şayet birini size tavsiye edersem ki (Hz Ebu Bekir'i kastederek) benden önce ve benden daha iyi olan biri bunu yaptı. Şayet kimseyi seçmezsem ki bunu da yine benden evvel ve benden çok daha iyi olan peygamber yaptı. Şu halde her iki şekilde de hareket edebilirim."⁸¹

Hz. Ömer aynı konuşmasının devamında; "Hz Muhammed vefat ettiğinde onun çok sevdiği ve cennetle müjdelediği on kişi vardı. İşte bunlar arasından kendinize bir halife seçin." diyerek halife seçim işini; Hz Ali, Hz Osman, Zübeyr, Talha, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf ve oğlu Abdullah b. Ömer'den oluşan şura heyetine havale eder.⁸² Ayrıca oğlu Abdullah'ın halife seçilemeyeceğini, iki aday olur ve her ikisi üçer oy aldığı takdirde, onun Abdurrahman'ın bulunduğu tarafta oy kullanması gibi şartlar koyar. Böylece seçimin kilitlenmesinin de önüne geçmeyi ihmal etmez.

Bilindiği gibi, Hz. Ömer'in 27 Zilhicce 23/4 Kasım 644 de şehid olmasından sonra bu şahıslar kendi aralarında yaptıkları istişareler sonucunda Abdurrahman, Talha, Zübeyr ve Sa'd b. Ebi Vakkas aday olmadıklarını açıklarlar. Abdullah b. Ömer'in aday olma hakkı olmadığı için, halife adayı olarak sadece Hz Ali ve Hz Osman kaldı.⁸³ Abdurrahman ise heyetin başkanlığını ve hakemliğini üstlendi ve bu durum hem adaylar ve hem de diğer şura üyeleri tarafından kabul edilir. Seçim sürecinde Abdurrahman hakem olarak halkın adaylar hakkındaki kanaatlerini ve temayüllerini tespit etmeyi üstlenir. Nitekim kaynakların belirttiğine göre, o bu görevi tarafsız bir şekilde yürüterek adaylar hakkında

⁸⁰ Bkz. Taberi, *Tarih*, 4/227-228; İbnü'l-Esir, *el-Kamil* 3/65-66.

⁸¹ Bkz. Buhari, *Camii's-Sahih*, Kitabu'l-Ahkam, 51; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/28; İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/353.

⁸² İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/ 61, 339, 340, 341, 344; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/28; Yakubi, *Tarih*, 2/158-160; Taberi, *Tarih*, 4/228.

⁸³ İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/339; Taberi, *age.*, 4/237; İbn Kesir, *el-Bidaye*, 7/145.

adeta anket yaparcasına Müslümanların nabzını tutarak halkın kanaatlerini ve görüşlerini almaya çalışır.⁸⁴

Bu faaliyetler esnasında Abdurrahman muhtemelen gerek yaşı gerek sahip olduğu zenginlik ve serveti ve cömertliği nedeniyle genelde halkın eğiliminin Hz Osman'dan yana olduğunu görür. Ama yine de muhtemelen sırf bu tespitlere dayanarak taraflı davranıyor konumuna düşmemek için, iki adayın halifelik anlayış ve yaklaşımına dair fikirlerini almak üzere, onları halkın huzurunda mes-citte muahezeye tabi tutar.

Bu bağlamda o, halkı mescitte toplayarak minbere çıkıp "*şimdi size yeni halifenizi bildireceğim.*" dedi. Arkasından önce Hz Ali'ye dönerek, "*şayet ben seni halife tayin edersem sen her zaman ve her şartta Kur'an-ı kerim'e Hz peygamberin sünnetine Hz Ebu Bekir ile Hz Ömer'in tatbikatına uyacağına söz veriyor musun?*" diye sorar. Hz Ali, "*Kur'an-ı Kerim ve Hz peygamberin sünnetine evet; fakat ilk iki halifenin tatbikatına her zaman uymaya mecbur değilim. Ben de ictihad yapabilirim, müctehidim, onlara her şeyde uymaya mecbur değilim.*" Aynı yerde zikredilen bir başka rivayette bu soruya Hz. Ali'nin verdiği cevabın, "*Umar'ın bilgim ve gücüm yettiği kadar amel ederim.*"⁸⁵ şeklinde olduğu nakledilir. Abdurrahman Hz Osman'a dönerek aynı soruyu ona sorar. O da; "*Evet, Kur'an-ı Kerim'e ve Peygamberimizin sünnetine ve ilk iki halifenin tatbikatına uyacağıma dair söz veriyorum.*" Cevabını verir.

Bu konuşmalardan sonra, zaten o, halkın meylinin Hz. Osman'dan yana olduğunu biliyor ve üstelik Hz. Osman'ın verdiği cevabın da halkın hoşuna gittiğini ve kanaatlerin tamamen Hz. Osman'dan yana olduğunu görür ve hemen "*Ya Rabbi sen şahit ol ki, İslam'ın menfaati için ben Osman'ı halife olarak seçtim.*" diyerek minberden iner. Arkasından oradaki Müslümanlar da hemen Hz.Osman'a biat ederek onu kendilerine halife seçerler.⁸⁶ Tabii Hz. Ali de halkın bu tercihinin saygı duyarak neticeyi kabullenir ve kendisi de biat eder. Böylece bir kere daha görülmektedir ki Arap toplumunda liderlik hususunda yaş ve tecrübe önemli bir belirleyici olmuştur.

Burada Hz. Ali'nin halifelik ve siyaset konusundaki yaklaşımına dikkat çekmek istiyoruz. Zira bize göre onun Abdurrahman'ın sorusuna verdiği cevap

⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/29-30; Taberi, *Tarih*, 4/233, 237-238.

⁸⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/30; Taberi, *Tarih*, 4/ 2233, 238. Ethem Ruhi Fırlıklı, Abdurrahman'ın sorusuna karşılık Hz.Ali'nin "Umar'ın bilgim ve gücüm yettiği kadar amel ederim" şeklindeki cevabının yaşlı tecrübeli Hz. Osman'ın halife olmasını sağladığını söyler. Bkz. Ethem Ruhi Fırlıklı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, İstanbul 1991, 41.

⁸⁶ Bk.: İbn Sa'd, *Tabakat*, 62,63; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/31; Yakubi, *Tarih*, 2/162; Taberi, *Tarih*, 4/233, 238.

son derece makul ve mantıklı gelmektedir. Hz. Ali'nin kabul ettiği gibi Kur'an ve Hz. peygamberin tatbikatı halife için bağlayıcıdır. Ancak ilk iki halifenin uygulamalarının her zaman bağlayıcı olması düşünülemez. Zira şartlar, zaman ve ihtiyaçlar değiştiğinde uygulamalar da değişebilir. Nitekim Hz. Ömer'in, teravih namazı, müellefe-i kulüb uygulaması⁸⁷, fey gelirlerinin dağıtımını için divan teşkilatının kurulması⁸⁸ gibi konularda Hz. peygamberden bile farklı davrandığı bilinmektedir.

Bu arada şunu da söylemek gerekir ki; cereyan eden seçim sürecini ve işleyişi dikkate aldığımızda, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın seçilişini kabullenmekten başka yapacağı bir şey yoktu. Zira belirttiğimiz gibi, kendisi de aday olmuş; her şey açık seçik ortada cereyan etmiş; ama Müslümanların tercihini Hz. Osman'dan yana kullanmıştır denilebilir. Halifeliği döneminde Hz. Osman ile Hz. Ali'nin ilişkilerine baktığımızda; Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yarısında Hz. Ali, genelde hep ona yardım edip hep destek verdiğini; ama zaman zaman bazı eleştiriler yaparak ikaz ettiğini⁸⁹ ve ona karşı çok fazla olumsuz tavır takınmadığını ve hatta iyi niyetli uyarılarda ve yardımlarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak bilindiği gibi Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde, kendine, yönetimine ve icraatlarına karşı hoşnutsuzlukların, şikâyetlerin ve fitnenin artması⁹⁰ üzerine, Hz. Ali'nin pek çok meselede onu uyardığını ve yine de problemlerin çözümü ve hoşnutsuzlukların giderilmesi için çareler aradığını, yol gösterdiğini ve her halükarda yardımcı olmaya çalıştığını görüyoruz.

Nitekim h. 35 yılında Mısırlı, Basralı ve Kufeli isyancı grupların Medine'ye geldiklerinde, Hz. Osman, isyancıları dağıtması için Hz. Ali'den yardım ister. Daha önceki gerek vali atamaları ve onların icraatları, gerek sürgün ve gerekse devlet imkânlarının kullanımında akrabalarını kayırması gibi hususlardaki uyarılarının çok dikkate alınmamasına rağmen, yine de Hz. Ali gidip isyancılarla konuşarak şikâyet ettikleri konuların çözüleceği yönünde yardımcı olacağı vadiyle onları memleketlerine geri dönmeye ikna eder. Ancak Halife'ye onlarla konuşmasını söyler. Bunun üzerine Hz. Osman, minbere çıkarak onlara hitap

⁸⁷ Bilindiği gibi Hz. Ömer, artık İslam'ın ve Müslümanların güçlendiği ve dolayısıyla müellefe-i kulüb'e gerek kalmadığı düşüncesiyle uygulamayı kaldırıyor. Bkz. Muhsin Koçak, *Hz. Ömer ve Fıkhı*, (Basılmamış Doktora Tezi, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1987, 100-101.

⁸⁸ Hz. Ömer'in Fey gelirlerinin taksimi ve Divan teşkilatını kurmasıyla ilgili Bkz. Mustafa Fayda, "*Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı*", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1986, 2/107 vd.

⁸⁹ Mesela bu bağlamda Hz. Ali, Ebu Zer el-Gıfari'nin Hz. Osman tarafından Rebeze'ye sürgün edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Hz. Ali'nin, Hz. Osman'a karşı bu ve benzeri çıkışı, tenkit ve uyarıları için Bkz. Abdul Halık Bakır, *Ali b. Ebi Talib*, 112 vd.

⁹⁰ Hz. Osman Dönemi muhalefet hareketleri ve fitne için Bkz. Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*. İstanbul 2003, 136-177.

eder ve sorunların çözüleceğine dair vaatte bulunur ve isyancılar dağılmaya başlar.⁹¹ Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, Hz. Ali hiçbir zaman Hz. Osman'ın onun otoritesini sarsacak bir eylemde bulunmamış; aksine ona olan saygısını korumuş ve halife olarak onu tanımış ve öne çıkarmaya çalışmıştır denebilir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın meşruiyetini tartışmadığını ve ona karşı her hangi bir eylem içinde olmadığını söyleyebiliriz. Bütün bunlarla birlikte, öte yandan Hz. Osman döneminde Haşimi-Ümeyye çekişmesinin yavaş yavaş kendini hissettirmeye başladığı ve onlar arasındaki ilişkiye dolaylı bir şekilde olumsuz yansıdığı da ileri sürülebilir.⁹²

Bilindiği gibi; Hz. Osman yönetimine karşı dâhili ve harici bir takım sebeplerle, ortaya çıkan bu muhalefet ve hoşnutsuzluklar, zamanında çözülemediği için, isyana dönüştü. Esasen Halife'yi hal'etmek niyetinde olan Mısırlı, Basralı ve Kufelilerden oluşan bu isyancı gruplar Medine'ye geldiler. Ancak Hz. Ali'ni araya girmesi ve Hz. Osman vadiyle Medine'den memleketlerine dönmeye ikna olan bu asilerden bazıları ve özellikle Mısırlılar, her nasılsa tekrar geri gelip Hz. Osman'ın evini bastılar ve onu 17-18 Zilhicce 35/16-17 Haziran 656'da şehit ettiler.⁹³ Böylece İslam toplumu kendi halifesini katletme talihsizliğini yaşadı.

Evet, isyancılar mevcut halifeyi hal'etmişler ve İslam toplumunu lidersiz bırakmışlardı. Ama yerine kimi geçireceklerini de bilmiyorlardı. Bu arada Mısırlılar Hz. Ali'yi, Basralılar Talha'yı, Kufeliler de Zübeyr'i halife yapmak istiyorlardı ve bu isteklerini de onlara götürdüler. Ancak kaynakların belirttiğine göre, önceden istekli oldukları halde, onlardan hiç biri mevcut kaos ve anarşi ortamında görevi üstlenmek istemediler.⁹⁴

Neticede halifelik, isyancılar tarafından birkaç kez kendisine teklif edildiği halde, kanaatimizce Hz. Ali, muhtemelen *zaten ta baştan beri halife olmak ya da bu makamı elde etmek için çok hızlıydı ve yanıp tutuşuyordu ve dolayısıyla Hz. Osman'ın katlini dört gözle bekliyordu* şeklinde ithamlara maruz kalmamak için bu teklifi hemen kabul etmedi.

⁹¹ Bkz. Taberi *Tarih*, 4/358-360; Abdülhalık Bakır, *age.*, 117.

⁹² Hz. Osman devrinde Emevi- Haşimi çekişmesi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri (İslam Öncesinden Abbasilere Kadar)*, Ank. 1997, 235 vd.; Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 136-142.

⁹³ Hz. Osman'ın Mısırlı isyancılar tarafından şehit edilmesi için Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/75-76; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/44-45; Yakubi, *Tarih*, 2/176; Taberi, *Tarih*, 4/394; Ayrıca bu konuda geniş bilgi için Bkz. Adem Apak, *age.*, 167-177.

⁹⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/46-50; Taberi, *Tarih*, 4/428-429, 432; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*, 1-18, Beyrut 1992, 4/63-65.

Ama nihayetinde Hz Ali, halifenin belirlenmesi ve toplumun içinde bulunduğu kötü durumdan bir an önce kurtulması için mutlaka birinin bu görevi üstlenmesi gerektiği şuuru ve sorumluluğu ile hareket ederek, teklifi bazı şartlarla kabul ettiği ve şöyle söylediği rivayet edilir: "Durmadan bana gelip gittiniz. Şimdi size bir önerim var. Eğer kabul ederseniz ben de sizin bu işinizi kabul ederim. Yoksa benim bu işe ihtiyacım yoktur." Onlar da buna karşılık, "Allah'ın izniyle ne dersin kabul müdür." cevabını verdiler. Bunun üzerine Hz Ali, halkı mescide toplayarak minbere çıktı ve "Ben bu işinizi istemiyordum. Ama siz ille de beni başımıza getirmek istediniz. Öyleyse şunu bilin ki, sizin rızanız olmadan bu işi yürütmek mümkün değildir. Biliniz ki mallarımızın anahtarını elimde bulacaktır. Sizin bilginiz dışında bu malın bir tek dirhemini bile almayacağım. Kabul ettiniz mi?" diye sordu. Halk, "Evet" deyince, O da, "Allah'ım sen buna şahitsin." dedi ve görevi kabul etti⁹⁵. Böylece Hz Ali orada bulunanların biatını alarak Müslümanların dördüncü halifesi oldu.

Ancak ne var ki, bilindiği gibi Hz Ali'nin dört yıl süren halifeliği sırasında başta Cemal ve Sıffin vak'aları olmak üzere, pek çok problemle uğraşmak zorunda kaldığı için tam anlamıyla otorite sağlayamadı. Dolayısıyla İslam toplumu büyük ölçüde halifelik konusundan kaynaklanan istikrarsızlık ve huzursuzluk ortamında sürüklenirken Abdurrahman İbni Mülcem tarafından ağır yaralandı.⁹⁶ İşte bu sırada ısrarla kendisinden oğullarından birini istihlaf etmesi istendiği halde, o bunu kabul etmedi. Hatta o, adeta kendisinin vasiyet edildiği ve imamet in ehl-i beytin hakkı olduğu yönündeki iddiaları çürütürcesine; "Rasulullah'ın serbest bıraktığı gibi, ben de sizi serbest bırakıyorum. Nasıl ki Allah, peygamberden sonra sizi en iyiniz üzerinde birleştirdi ise olur ki benden sonra da sizi en iyiniz üzerinde birleştirir. Bu konuda ne size emrediyor; ne de sizi bundan sakındırıyor. Siz daha iyisini bilirsiniz."⁹⁷ diyerek Müslümanları serbest bıraktı. Taberi'de yer alan Hz Ali'nin bu açıklaması, bize göre, halifelik ve liderlik meselesinin esasen Müslümanların çözümüne havale edilen bir konu olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Görüldüğü üzere biz burada, tarihin değişik dönemlerinde kaleme alınmış kaynaklardaki mevcut rivayetlerden hareketle, Hz. Ali'nin halife seçimlerindeki tutum ve tavrını tespit etmeye ve onun bu meseleyle ilgili hissiyatını anlamaya ve yorumlamaya gayret ettik. Hz. Ali'nin hilafet konusundaki tavrı, düşüncesi ve

⁹⁵ Krş.: Taberi, *Tarih*, 4/27-428; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 3/ 190-191; Ayrıca Bkz. Abdulhalık Bakır, *Ali b. Ebi Talib*, 123-125.

⁹⁶ Hz. Ali'nin yaralanıp şehadeti hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/35-38; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 1/137-139; Taberi, *Tarih*, 5/143-145; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 3/387-392; Abdulhalık Bakır, *age.*, 176-180.

⁹⁷ Taberi, *Tarih*, 5/146-147; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 3/391.

yaklaşımına dair Sünni ve Şii kaynaklardaki bazı rivayetlerin yanlış olup-olmadığı tartışması bir yana, sadece onun herkesçe kabul edilen kişiliğini, tarihi kimliğini ve davranışlarını yansıtan ortak rivayetleri dikkate aldığımızda, her ne sebeple olursa olsun, sonuçta onun kendisinden önceki üç halifeye biat ederek hepsini meşru halife kabul edip itaat ettiğini ve her zaman fikirleri, bilgisi, tecrübesi, malı ve hatta canıyla onlara destek olduğunu ve onlarla istişare ettiğini kesin olarak söylemek mümkündür. Bilindiği gibi zaten bu husus hemen hemen bütün kaynaklarca teyit edilmektedir.

Öte yandan Allah'ın arslanı, haydar-ı kerrar, civanmertlerin önderi, savaşlarda kâfirlerin korkulu rüyası ve Hayber fatihi gibi tanımlamalarla anılan ve üstelik Kureyş'in en büyük ikinci boyuna mensup olan Hz Ali, eğer halife seçimlerinde kendisine haksızlık yapılarak halifelik hakkının gasp edildiğine tam olarak inanmış olsaydı, kanaatimizce mevcut durumu kabullenmeyip gereğini yapardı ve yapması gerekirdi. Diğer taraftan sırf olacıklardan korkması ve çekinmesi sebebiyle haksızlığa karşı çıkmamıştır demek bize pek makul gelmiyor. Kaldı ki iddia edildiği gibi, hele bu konuda açık bir nass ve vasiyet söz konusu ise, işte o zaman bunun gereğini yapmamakla başta Hz Ali olmak üzere bütün sahabeler sorumluluk altına girmiş olmazlar mıydı? Ayrıca Hz peygamberin vefatından hemen sonra karşılaşılan ilk problemde Müslümanların açık vermesi, onun peygamberlik misyonuna ve dolayısıyla yetiştirdiği insan modeline aykırı düşmez miydi?

Bu açıdan Hz. Ali'nin halifelik konusundaki konumu ve yaklaşımıyla alakalı mevcut tarihi resmi tam olarak anlamada ve anlamlandırmada, daha sonra ona atfedilen tavır ve davranışlardan ve ona biçilmeye çalışılan rolden ziyade, bizzat kendisinin tarihe yansıyan davranışları bize yardımcı olabilir ki, her halde esas olan da budur. Bu esas ise, Hz Ali'nin ilk üç halifeye biat etmiş olduğu gerçeğidir.

Bütün bunlardan sonra; Hz Ali'nin hiçbir zaman halifelik ve iktidar için çok hırslı görünmediği ve dolayısıyla kulis faaliyeti yaparak her hangi bir tertibe girişmediği ve kendinden önceki halifelerin seçiminde çok etkileyici ve belirleyici olmadığı söylenebilir. Aksine bize göre o, her zaman halifeliği, sadece Hz peygamberin bir emaneti kabul etmiş ve İslam toplumuna bir hizmet aracı olarak görmüştür. Bu anlayışın gereği olarak o, her zaman yapıcı, çevresiyle uyumlu, sevecen, sabırlı, dürüst, fedakâr, cefakâr kişiliğiyle ve Müslümanlara örnek olmuş ve insanlığa yararlı hizmeti her şeyin üzerinde tutmuştur denilebilir. Nitekim o, hiçbir zaman duygularının, hırslarının ve gururunun esiri olmamış ve daima büyüklerine saygıyı küçüklerine sevgiyi esirgememiştir. Bu bağlamda onun ilk üç halife ile olan ilişkilerinin genellikle olumlu olduğunu söylersek her halde yanılmamış oluruz.